

University of Groningen

De representatie van Zwarte Piet in kinderboeken (1850-2013)

Vermuyen, Cleo; Schuiling, Nienke

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Publication date:
2019

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Vermuyen, C., & Schuiling, N. (2019). *De representatie van Zwarte Piet in kinderboeken (1850-2013)*. Science Shop, University of Groningen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

De representatie van Zwarte Piet in kinderboeken

1850-2013

Cleo Vermuyen en Nienke Schuiling
Wetenschapswinkel Taal, Cultuur en Communicatie
Juli 2019

Inhoudsopgave

<u>Inleiding</u>	<u>3</u>
<u>Prentenboeken en geïllustreerde kinderboeken</u>	<u>3</u>
<u>Zwartepietendiscussie</u>	<u>4</u>
<u>Herkomst van het hulpje</u>	<u>5</u>
<u>Kleding en kleur van de knecht</u>	<u>6</u>
<u>Samenhang met slavernij?</u>	<u>7</u>
<u>Beeldvorming is beweeglijk</u>	<u>8</u>
<u>Zwarte Piet in kinderboeken (1850 - 1950): de resultaten</u>	<u>9</u>
<u>Corpus</u>	<u>9</u>
<u>Beeld</u>	<u>10</u>
<u>Woord</u>	<u>14</u>
<u>Representatie in woord en beeld</u>	<u>18</u>
<u>Conclusie en discussie</u>	<u>19</u>
<u>Bijlage</u>	<u>21</u>
<u>Bibliografie</u>	<u>24</u>
<u>Zwarte Piet in kinderboeken (1950 – 2013): de resultaten</u>	<u>26</u>
<u>Corpus</u>	<u>26</u>
<u>Beeld</u>	<u>27</u>
<u>Woord</u>	<u>37</u>
<u>Representatie in woord en beeld</u>	<u>42</u>
<u>Conclusie en discussie</u>	<u>43</u>
<u>Bibliografie</u>	<u>45</u>
<u>Colofon</u>	<u>47</u>

Inleiding

Nederland kent vele tradities en het Sinterklaasfeest is hier één van. Ieder jaar rond november en december brandt de discussie over dit Nederlandse kinderfeest weer los. Op 5 december krijgen kinderen cadeautjes van de bisschop Sinterklaas. Hij komt met de boot van Spanje naar Nederland, samen met zijn helpers: de Zwarte Pieten. Critici beweren dat de traditie een racistisch karakter heeft. Zij associëren Zwarte Pieten met slaven uit de Nederlandse slavengeschiedenis.¹ Toch zijn er ook Nederlanders die vinden dat het een ‘oude traditie is die niets te maken heeft met discriminatie en onderdrukking’.² Het zwart zou volgens hen komen van het roet uit de schoorsteen, waar de Pieten doorheen kruipen om cadeautjes bij kinderen te bezorgen.³ Volgens de traditie deed Sinterklaas dit jarenlang alleen, maar sinds 1800 wordt hij hierbij geholpen door een (meestal) mannelijke knecht, die vanaf 1820 steeds vaker gerepresenteerd werd als een zwarte hulp met krullen.⁴

De eerste afbeelding van een zwarte helper verscheen in 1850 in het kinderboek *Sint-Nicolaas en zijn knecht* van Jan Schenkman.⁵ Ongeveer honderd jaar later begon de discussie over het racistische karakter van de zwartepiettraditie.⁶ *Sint Nicolaas en zijn knecht* wordt vaak aangehaald in deze discussie, omdat Zwarte Piet sinds dat kinderboek een vast onderdeel wordt van het Sinterklaasverhaal. De Sinterklaastraditie is een kinderfeest en de representatie van Zwarte Pieten in kinderboeken is mede verantwoordelijk voor het beeld dat kinderen en ouders hebben van Zwarte Piet. Het analyseren van kinderboeken in de periode 1850 tot heden is daarom interessant om een goed en duidelijk beeld te krijgen van Zwarte Piet. Hoe werd hij in deze periode gerepresenteerd? Is dit door de tijd heen veranderd? Analytisch onderzoek naar de representatie van Zwarte Piet in kinderboeken is niet eerder zo systematisch gedaan.

Om tot een antwoord op deze vragen te komen zal een corpus van kinderboeken worden geanalyseerd uit de periode 1850 – 1950. Met het door ons opgestelde analysemodel is het mogelijk om de representatie van Zwarte Piet in zowel beeld als woord te includeren. Beeld en woord zijn in twee secties van elkaar onderscheiden. De volgende aspecten worden bestudeerd: huidskleur, kleding en schoeisel, de verhouding ten opzichte van Sint en anderen, de herkomst, taalgebruik, benaming en de handelingen. Eerst zullen we in het kader van dit onderzoek het belang van prentenboeken en geïllustreerde kinderboeken, de zwartepietendiscussie, de herkomst, de kleding en kleur, samenhang met slavernij en de veranderende beeldvorming van Zwarte Piet uiteenzetten.

Prentenboeken en geïllustreerde kinderboeken

Kinderen maken al vroeg kennis met prentenboeken. Volgens Rita Ghesquiere kunnen prentenboeken ‘jonge kinderen een oriëntatie op de wereld bieden en het esthetisch bewustzijn ontwikkelen.’ In prentenboeken is er sprake van een unieke combinatie van woord en beeld. Woord en beeld kunnen elkaar aanvullen en versterken, maar ook ontkrachten en tegenspreken.⁷ Aletta Kwant is het met deze unieke combinatie van woord en beeld eens. In *Geraakt door prentenboeken* vindt zij dat ‘de interactie tussen het visuele systeem (beeld) en het verbale systeem (tekst) moet leiden tot de uiteindelijke boodschap van

¹ Helsloot, J.I.A. ‘De ambivalente boodschap van de eerste Zwarte Piet (1850)’. *De kleine Olympus. Over enkele figuren uit de alleraardigste mythologie*, p. 93.

² Helsloot, J.I.A. [‘Is Zwarte Piet uit te leggen?’](#). *Sinterklaas verklaard*. Koops, W. & M. Pieper & E. Boer (ed.). Amsterdam: SWP, 2009, p. 81; Mesman, J., S., Janssen & L. Van Rosmalen. ‘Black Pete through the Eyes of Dutch Children’. *PloS ONE*: 11, nr. 6, 2016, 2.

³ Helsloot, ‘Is Zwarte Piet uit te leggen?’, 81; Mesman, ‘Black Pete through the Eyes of Dutch Children’, 2.

⁴ Ibidem, 2.

⁵ Ibidem, 2.

⁶ Helsloot, ‘Is Zwarte Piet uit te leggen?’, 78.

⁷ Ghesquiere, Rita, Vanessa Joosen, Helma van Lierop – Debrauwer, *Een land van waan en wijs: geschiedenis van de Nederlandse jeugdliteratuur*. Amsterdam: Uitgeverij Atlas, 2014, p. 344.

het boek'.⁸ Woord en beeld kunnen volgens zowel Ghesquiere als Kwant verschillende samenwerkingsverbanden aangaan. Ze kunnen bijvoorbeeld gelijk aan elkaar zijn (symmetrische relatie), complementair zijn, een uitbreiding op elkaar vormen of elkaar tegenspreken.⁹ Woord en beeld zijn dus beide betekenisvol als we kijken naar prentenboeken. Ondanks dat prentenboeken voornamelijk uit beeld bestaan, zien we toch in zowel woord als beeld belangrijke informatie. Ook geïllustreerde kinderboeken worden in de analyse meegenomen en hierin hebben we voornamelijk te maken met een groter tekstueel aandeel.¹⁰

Zwartepietendiscussie

Kritiek op de zwartepiettraditie bestaat al minstens sinds 1930 toen *De Groene Amsterdammer* een heel nummer aan stereotypen wijdde, waarin ook Zwarte Piet ter sprake kwam. Volgens het Meertens Instituut begon de discussie rondom Zwarte Piet rond 1970 meer vorm te krijgen en gingen Surinaamse organisaties in Nederland zich op dit onderwerp richten.¹¹ John Helsloot betoogt dat de protesten al vanaf de jaren zestig een aanvang namen, waarbij vooral blanke Nederlanders het initiatief namen. Donkere mensen, meestal afkomstig uit de vroegere Nederlandse koloniën Suriname en de Antillen, maakten volgens hem op dat moment nog maar een klein deel uit van de Nederlandse bevolking.¹² De bezwaren tegen de zwartepiettraditie hadden toen vooral te maken met de bangmakerij van kinderen. Hen werd verteld dat ze door middel van de roe en de zak-voor-stoute-kinderen door Zwarte Piet gestraft zouden worden.¹³

Een van de eerste personen die wees op het racistische aspect van Zwarte Piet was M. C. Grünbauer, die het Witte Pietenplan bekendmaakte in 1968. Volgens haar was het 'niet langer verantwoord ons aloude Sinter-Nicolaasfeest in de huidige vorm te blijven vieren'.¹⁴ De associatie van Zwarte Piet met donkere mensen (Surinamers) en de negativiteit die hiermee samenhang, moest volgens haar afgelopen zijn. Daarom stelde Grünbauer voor om de Zwarte Pieten wit te maken. Zij kreeg weinig bijval van anderen.¹⁵

De toename van migranten uit Suriname en de Antillen zorgde ervoor dat het protest weer opkwam rond 1975.¹⁶ Surinaamse jongeren werden zich bewust van hun zwarte identiteit door hun eerste ervaringen met een dominante witte samenleving.¹⁷ Zwarte Piet had een stereotype uitbeelding, ondergeschikte positie en een karikatuurrol, die botste met het zelfbeeld van de Surinamers.¹⁸ De Solidariteitsbeweging Suriname (SBS) meende dat het Sinterklaasfeest beschamend was, omdat de positie van blanken hierbij als superieur wordt gerepresenteerd aan de positie van zwarte mensen.¹⁹ De actie 'Sinterklaas vieren zonder Zwarte Piet' was in 1981 dan ook opgezet door de Surinamers. Hun gekwetste gevoelens werden volgens Helsloot toen nog steeds nauwelijks erkend.²⁰

⁸ Kwant, Aletta. *Geraakt door prentenboeken. Effecten van het gebruik van prentenboeken op de sociaal – emotionele ontwikkeling van kleuters*. PhD diss., Delft: Eburon, 2011.

⁹ Kwant, *Geraakt door prentenboeken*, 18.

¹⁰ Ghesquiere, *Een land van waan en wijs*, 345.

¹¹ Het Meertens Instituut, "Vragen over Zwarte Piet", geraadpleegd op 12 februari 2019, <https://www.meertens.knaw.nl/cms/nl/onderzoek/faq/145825-vragen-over-zwarte-piet>

¹² J.I.A. Helsloot. 'De strijd om Zwarte Piet.' In: *Veranderingen van het alledaagse 1950-2000*. I.A. Hoving, H.T. Dibbitts en M. Schrover (ed.). Den Haag: Sdu, 2005, 258, 398; Helsloot, 'Is Zwarte Piet uit te leggen?', 79; Lamers, M. 'De zaak Zwarte Piet. Vraagtekens bij het hulpje van Sinterklaas'. *Ons Amsterdam*, 2009 (11-12); Mesman, Black Pete through the Eyes of Dutch Children', 2.

¹³ Lamers, 'De Zaak Zwarte Piet'.

¹⁴ Ibidem, 80; Helsloot, 'Is Zwarte Piet uit te leggen?', 79.

¹⁵ Ibidem, 80; Helsloot, 'Is Zwarte Piet uit te leggen?', 79.

¹⁶ Lamers, 'De Zaak Zwarte Piet'.

¹⁷ Helsloot, 'Is Zwarte Piet uit te leggen?' 79.

¹⁸ Ibidem, 80; Mesman, 'Black Pete through the Eyes of Dutch Children' 2.

¹⁹ Helsloot, 'De Strijd om Zwarte Piet', 252.

²⁰ Helsloot, 'Is Zwarte Piet uit te leggen?' 80.

Pas in 1993 kregen de protesten heel even resultaat: er liepen niet alleen zwarte, maar ook andere kleuren Pieten naast Sinterklaas tijdens de intocht. De reacties hierop waren erg negatief, waardoor de Pieten het jaar erna 'gewoon' weer zwart waren.²¹ De protesten tegen Zwarte Piet werden als gevolg hiervan verhard rond het jaar 2000.²² Sommige tegenstanders probeerden Sinterklaasfeesten met Zwarte Pieten te verstoren. Toch is, volgens Helsloot, het overgrote deel van de Nederlanders nog steeds van mening dat de zwartepiettraditie een 'oude traditie is die niets te maken heeft met discriminatie en onderdrukking'.²³

De Zwartepietendiscussie gaat op deze manier door. Voorstanders van Zwarte Piet hebben ook hun redenen. Zoals al eerder genoemd, zou het zwart van Zwarte Pieten niet naar hun huidskleur verwijzen, maar naar het roet van de schoorsteen waardoor zij kruipen.²⁴ Volgens Mesman en Helsloot verklaart dit echter niet de rode lippen, gouden oorbellen, de kleding van de pieten en het feit dat zij al zwart zijn wanneer ze in Nederland aankomen.²⁵ Al zou Zwarte Piet wel een zwart mens zijn dat afstamt uit een slavernijverleden, dan nog hoeft dit volgens voorstanders niets negatiefs te betekenen. Helsloot geeft als argument van voorstanders dat 'kindervriend' Zwarte Piet kinderen juist leert om positief om te gaan met mensen met een andere huidskleur.²⁶ Het tweede argument dat voorstanders van Zwarte Piet aandragen, wordt volgens Helsloot in de status van Nederlandse traditie gevonden. De Zwartepietentraditie zou horen bij de Nederlandse cultuur en kan en mag daarom niet veranderd worden. Volgens Helsloot is het duidelijk dat de meeste inwoners van Nederland de traditie gewoon zo willen houden en er verder niemand mee willen discrimineren.²⁷

De meningen over het al dan niet racistische karakter van de Zwarte Pieten lopen duidelijk uiteen, ook bij onderzoekers. Voor hen is het moeilijk om de verschillende partijen in kaart te brengen, zonder een duidelijke voorkeur door te laten schemeren. Om tot onze eigen mening te komen is het relevant om een duidelijk beeld te schetsen van Zwarte Piet door de jaren. We hopen hiermee vervolgens verklaringen te vinden voor de oneindig lijkende discussie over het al dan niet racistische karakter van de Zwartepiettraditie.

Herkomst van het hulpje

Net zoals er discussie rond het behoud van Zwarte Piet bestaat, valt er ook over de ontstaansgeschiedenis van Zwarte Piet te twisten. Veel onderzoekers hebben gepoogd te achterhalen wat de precieze herkomst is van deze knecht. Volgens Eugenie Boer-Dirks is de knecht van de goedheiligman niet gebaseerd op de Sint-Nicolaastraditie in andere delen van Europa, waar vaak ook sprake was van veelal verklede en zwartgesminkte schrikbarende bijfiguren, zoals Père Fouettard in Frankrijk, en Ruprecht, der Schwarze, Bartel, Semper, Grampus, en Hans Muff in Duitstalige gebieden. Boer – Dirks ziet de zwarte luxepages uit de schilderkunst als aanleiding tot de beeldvorming van Zwarte Piet.²⁸ Dit zijn vaak jonge bedienden die in dienst staan van adellijke families. Er zijn schilderijen te zien waarop zo'n page in huiselijk verband is afgebeeld. Met deze redenering geeft Boer - Dirks tevens aan het niet eens te zijn met de mythologische en christelijke theorieën die in de negentiende eeuw gevormd zijn. De mythologische verklaring voor Zwarte Piet komt van Duitse volkskundigen en mythologen. Zij zoeken zijn oorsprong in de Wodancultus: Zwarte Piet zou ofwel een gezel van de god zijn, of een directe navolger van de

²¹ Lamers, 'De Zaak Zwarte Piet', ?

²² Helsloot, 'De Strijd om Zwarte Piet', 255; Mesman, 'Black Pete through the Eyes of Dutch Children', 2.

²³ Helsloot, 'Is Zwarte Piet uit te leggen?', 81.

²⁴ Helsloot, 'Is Zwarte Piet uit te leggen?', 80; Mesman, 'Black Pete through the Eyes of Dutch Children', 2.

²⁵ Helsloot, 'Is Zwarte Piet uit te leggen?', 82; Mesman, 'Black Pete through the Eyes of Dutch Children', 2.

²⁶ Helsloot, 'Is Zwarte Piet uit te leggen?', 81; Helsloot, 'De Strijd om Zwarte Piet'.

²⁷ Ibidem, 81.

²⁸ Eugenie Boer – Dirks, 'Nieuw licht op Zwarte Piet. Een kunsthistorisch antwoord op de vraag naar de herkomst van Zwarte Piet', *Volkskundig Bulletin. Tijdschrift voor Nederlandse cultuurwetenschap* 19 (1993): 1.

godheid.²⁹ Vanuit de christelijke theorie wordt de duivel als mogelijke voorloper beschouwd.³⁰ Voor Frits Booy kunnen de Germaanse elementen als de uitbeelding van Wodan als zwarte knecht die vastgebonden werd aan het paard van Sint-Nicolaas, de vruchtbaarheidsroede, de Germaanse God Oel en de knecht Eckhardt/Ruprecht, die luisterden aan schoorstenen van hutten, niet buiten beschouwing gelaten worden.³¹ ‘Als onze Sinterklaasgebruiken namelijk niets met Wodan en de zijnen te maken hebben, hoe is het dan te verklaren dat onze Sinterklaas a) op een schimmel b) over de daken rijdt met c) een bediende, die lekkers en geschenken d) door de schoorsteen gooit?’³² Toch kunnen voorbeelden die mogelijk hebben gediend voor de figuur van de knecht ook dichterbij huis gevonden worden. Niet alleen de hierboven genoemde bijfiguren uit Frankrijk en Duitstalige landen vertonen mogelijke overeenkomsten, ook in Nederland bestonden er eeuwenlang figuren zoals Bietebauw, Bullebak, Tenensnijder en Baas Kinderschrik die kinderen bedreigden met de vreselijkste dingen om ze maar op het rechte pad te houden.³³ In Vlaanderen kenden ze de zwarte knecht Nicodemus, die kinderen in de zak mee zou nemen of met een roe zou slaan.³⁴ Ook kende Nederland al vanaf de zestiende eeuw het fenomeen van ‘Zwarte Klazen’: jonge mannen met zwarte gezichten en kettingen.³⁵ Dat deze Klazen ook daadwerkelijke voorgangers van Zwarte Piet waren, wordt door Frits Booy ontkend: ‘Wel trokken vanaf de 16^e eeuw zwartgemaakte jongeren met veel lawaai langs de huizen, maar dat was ontstaan uit een vruchtbaarheidsgebruik dat losstaat van het belonen en straffen van kleine kinderen.’³⁶

Pas rond 1800 verscheen er dus daadwerkelijk een knecht in onze Nederlandse Sinterklaastraditie. Daarvoor was het enkel Sinterklaas die bekend was bij het volk. Tijdens de Reformatie werd de Sint niet daadwerkelijk uitgebeeld, maar slechts gehoord, bijvoorbeeld door een kloppende deur. Dit zorgde er ook voor dat veel kinderen angstig waren voor deze ‘onzichtbare’ figuur. Gaandeweg verloor Sint Nikolaas zijn enge karakter en groeide hij uit tot een volksfiguur. Ondanks de groeiende invloed van de calvinisten werd het sinterklaasfeest (inclusief de knecht) toegestaan in huiselijke kring, waardoor het uiteindelijk een geaccepteerd volksfeest is geworden.³⁷ Een interessant focuspunt is de vraag hoe deze nieuwe knecht er dan precies uitzag.

Kleding en kleur van de knecht

Vanaf 1850 lijkt de afbeelding van Zwarte Piet als zwarte knecht door de introductie van Jan Schenkman in zijn prentenboekje *Sint-Nicolaas en zijn knecht* conventioneel te zijn geworden. Toch is er al eerder een vermelding van deze zwarte knecht (‘Pieter me knecht’, een ‘kroesharige neger’) verschenen: dit is een herinnering uit het jaar 1828, opgeschreven in 1884.³⁸

Volgens John Helsloot werd Schenkman beïnvloed door het idee het Sinterklaasfeest op een nieuwe en innovatieve manier vorm te geven, door groeiende populariteit van het kerstfeest en bezwaren vanuit de Verlichting. Kinderen wordt de schrik op het lijf gejaagd.³⁹ ‘Juist op het moment dat het sinterklaasfeest betekenisloosheid wordt verweten, moet men op zoek zijn gegaan naar nieuwe,

²⁹ Boer – Dirks, ‘Nieuw licht op Zwarte Piet’, 2.

³⁰ Ibidem, 3.

³¹ Frits Booy, *Op zoek naar Zwarte Piet. Een speurtocht naar de herkomst, de ontwikkeling en de betekenis van de dienaar van Sinterklaas* (Eindhoven: Stichting Nationaal Sint Nicolaas Comité, 2003), 8.

³² Ibidem, 13.

³³ Booy, *Op zoek naar Zwarte Piet*, 17.

³⁴ Ibidem, 18.

³⁵ Hanneke Nap, Iris van der Zande, Eelco Kramer, Gonda van den Heuvel, ‘Onder de huid van Zwarte Piet. (Schrik)figuren rond het Sint – Nicolaasfeest in de negentiende eeuw,’ *De Moderne Tijd* 2, nr. 2 (2018): 165.

³⁶ Booy, *Op zoek naar Zwarte Piet*, 22.

³⁷ Ibidem, 22.

³⁸ Het Meertens Instituut, “Vragen over Zwarte Piet”, geraadpleegd op 25 april 2019, <https://www.meertens.knaw.nl/cms/nl/onderzoek/faq/145825-vragen-over-zwarte-piet>

³⁹ John Helsloot, ‘De ambivalente boodschap van de eerste ‘Zwarte Piet’ (1850)’, In: Eveline Doelman en John Helsloot (red.), *De kleine Olympus. Over enkele figuren uit de alledaagse mythologie*, 98.

aanvullende zingeving⁴⁰. De Sint werd een beschaafde man met een knecht en de kleur zwart zou gewoon een makkelijke en goedkope manier van maskerade zijn. Mocht er al een associatie zijn met een zwart persoon, zo redeneert Helsloot, dan moesten kinderen zich hier toch vooral een positief beeld van vormen.⁴¹ Hanneke Nap en collega's zien de kleur zwart ook als essentieel element, en associëren dit ook met een donkere huidskleur. Dit is volgens hen de reden dat de knecht in de eerste helft van de negentiende eeuw als Afrikaanse Moor verbeeld wordt.⁴² Eugenie Boer-Dirks vermoedt dat Schenkman voor zijn eigen uitgave gebruik heeft gemaakt van een ander boekje, mogelijk uit de eerste helft van de negentiende eeuw, waarin ook een knecht wordt beschreven en verbeeld.⁴³

Elisabeth Koning heeft onlangs vernieuwend onderzoek gedaan naar de verhouding tussen Zwarte Piet en blackfacepersonages. Dit zijn witte acteurs die het gezicht zwart maken, vaak met overdreven rode lippen. Zo brengen zij een wit beeld van zwarte mensen puur voor vermaak over.⁴⁴ Daarnaast getuigen ook de verfijnde kleding van Piet en de poging om tot een 'witte klasse' te horen van een blackfacepersonage. Deze elementen maken zijn figuur juist komisch. Er wordt een wij – zij denken gecreëerd, wat indirect de aantrekkingskracht van Zwarte Piet verklaart.⁴⁵

Toch, als we terug in de boeken duiken, lijkt er een ontwikkeling in uitbeelding van de knecht - figuur plaats te vinden. Dit gebeurt al in latere uitgaven van het boekje van Schenkman: de knecht transformeert van dienstbaar figuur in een meer aanwezig en soms ook dreigende figuur. De Moorse kleding wordt verwisseld voor een kleurrijker kostuum gebaseerd op de zestiende eeuwse mode.⁴⁶ Frits Booy karakteriseert deze mode als 'elegante en kleurrijke pagekostuums: een baret met een veer, witte opstaande plooikraag, jakje met pofmouwen, pofbroek, schoudermantel, witte kousen en zwarte schoenen met soms zilveren gespen.'⁴⁷

Net als het Meertens Instituut beschouwen Nap en collega's het werk van Schenkman als een onmiskenbaar belangrijke aanzet in de beeldvorming van Zwarte Piet: 'Schenkman's Sint Nikolaas en zijn knecht verspreidde zich snel en kon direct op grote populariteit rekenen. Zijn voorstelling van de knecht werd geleidelijk overgenomen en speelde een belangrijke rol bij de standaardisering van het Sinterklaasfeest. Tegelijkertijd bleef tot ver in de twintigste eeuw diversiteit bestaan in de verbeelding van de helper van de Sint.'⁴⁸

Zoals eerder vermeld is er nauwelijks onderzoek gedaan naar die diversiteit in afbeeldingen van en beschrijvingen over de knecht in kinder – en prentenboeken. Rita Ghesquiere heeft hier wel een aanzet toe gegeven. Vragen zoals hoeveel aantallen pieten er zijn, welke kenmerken zij hebben (huidskleur, taalgebruik, fysieke conditie, karaktereigenschappen), hoe zij zoal genoemd worden en welke rol zij aannemen, beantwoordt zij aan de hand van een flink aantal Sinterklaasboeken van grofweg 1920 tot 1985.⁴⁹ In dit onderzoek zullen we verder borduren op deze eerste aanzet, en ook boeken van voor 1920 en na 1985 in acht nemen.

Samenhang met slavernij?

Sommige onderzoekers gaan uit van het idee dat Zwarte Piet een product is van een slavernijverleden. Die meningen zijn gebaseerd op de representatie van Zwarte Piet. Alex van Stipriaan beargumenteert dat

⁴⁰John Helsloot, 'De ambivalente boodschap van de eerste 'Zwarte Piet' (1850)', 99.

⁴¹John Helsloot, 'De ambivalente boodschap van de eerste 'Zwarte Piet' (1850)', In: Eveline Doelman en John Helsloot (red.), *De kleine Olympus. Over enkele figuren uit de alledaagse mythologie*, 109.

⁴²Hanneke Nap, Iris van der Zande, Eelco Kramer, Gonda van den Heuvel, 'Onder de huid van Zwarte Piet', 170.

⁴³Boer – Dirks, 'Nieuw licht op Zwarte Piet', 9.

⁴⁴Elisabeth Koning, 'Zwarte Piet, een blackfacepersonage. Een eeuw aan blackfacevermaak in Nederland', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 131, nr. 4, (2018): 551.

⁴⁵Elisabeth Koning, 'Zwarte Piet, een blackfacepersonage, 574.

⁴⁶Hanneke Nap, Iris van der Zande, Eelco Kramer, Gonda van den Heuvel, 'Onder de huid van Zwarte Piet', 179.

⁴⁷Booy, *Op zoek naar Zwarte Piet*, 28.

⁴⁸Hanneke Nap, Iris van der Zande, Eelco Kramer, Gonda van den Heuvel, 'Onder de huid van Zwarte Piet', 181.

⁴⁹Rita Ghesquiere, *Van Nicolaas van Myra tot Sinterklaas: de kracht van een verhaal*. (Amersfoort: Acco, 1989), 142 – 145.

de knecht zoals hij staat afgebeeld in het prentenboekje van Schenkman gemodelleerd was naar een daadwerkelijk tot slaaf gemaakte jongen, meegenomen door de koninklijke familie in de tijd dat Willem III aan de macht was.⁵⁰ De slavenhandel was op het moment van verschijnen van deze knecht, begin negentiende eeuw, ook nog niet afgeschaft. Zodra dit wel het geval zou worden, rond 1850, werden slaven nog steeds als ondergeschikten beschouwd.⁵¹ Volgen Van Stipriaan zijn de woorden ‘zwart’ en ‘slaaf’ door die intensieve slavenhandel twee aan elkaar gelinkte begrippen geworden.

De bekendste beelden van zwarte mensen waren de al eerder genoemde page-bedienden, zoals die te zien waren in het huishouden of op schilderijen.⁵² Frits Booy verklaart dat pages veelal Moorse jongens waren, die gedwongen werden om in dienst te treden,⁵³ en de kern van het betoog van Van Stipriaan is dat ‘vanuit de cultuur-historische ontwikkeling van de huidige Sint en Piet (...) er wel degelijk een duidelijke associatie is met het uiterlijk en de geschiedenis van de slaafgemaakte Afrikaanse mens.’⁵⁴ Het feit dat de knecht van Sinterklaas ‘zwart is van kleur’ bevestigt voor John Helsloot dat hij in een ondergeschikte positie zit.⁵⁵ Mieke Bal beschouwt het Sinterklaasfeest als een cultuurgerichte instelling die gebaseerd is op ras en verschillen tussen groepen mensen.⁵⁶

Beeldvorming is beweeglijk

Men wil de betekenis van Zwarte Piet zo goed mogelijk contextualiseren, maar tegelijkertijd gaat die betekenis niet op in een specifieke context, doordat het beeld en de betekenis van Zwarte Piet aan culturele veranderingen onderhevig is.⁵⁷ Elisabeth Koning betreft bijvoorbeeld de theorie van Stephen Greenblatt over *cultural transfer*: culturele tradities blijven altijd in beweging, omdat zij worden gevormd of overgenomen door andere culturen. Maar de samenleving kan tradities lokaliseren, waardoor verandering weerstand oproept.⁵⁸ Het uiterlijk van Zwarte Piet zoals wij hem nu kennen lijkt dan ook redelijk vast te staan vanaf 1850, zoals Koning ook al in haar artikel uiteen zet.⁵⁹ Toch is het uit het voorgaande ook lastig gebleken hier een vaste ontstaansbetekenis aan te geven. Zijn gedrag en rol zouden namelijk wel veranderd kunnen zijn.

Frits Booy beargumenteert dat Zwarte Piet vanaf het moment van zijn canonisering in 1850 tot 1915 een trouwe dienaar van Sinterklaas is, al heeft hij weinig zeggenschap en blijft hij vaak op de achtergrond.⁶⁰ Als de belevende rol van boeken wordt ingehaald door een groeiende rol voor fantasie, krijgen Pieten een grotere rol of zelfs een hoofdrol in kinderboeken en beleven ze spannende en grappige avonturen. De rol van Zwarte Piet wordt door middel van functies en optredens belangrijker, soms zelfs interessanter dan die van Sinterklaas.⁶¹

Welke trend kunnen wij schetsen? Is er wel sprake van een trend? In het volgende onderdeel zullen wij de resultaten van de kinder – en prentenboeken voorleggen. Hierbij noteren wij wat ons is opgevallen aan de rol die Zwarte Piet in deze boeken vervult. Vallen er verschillen in de tijd te ontdekken? Zijn die verschillen groot, of minimaal? Kunnen we hieruit nieuwe verklaringen zoeken voor

⁵⁰ Alex van Stipriaan, *Een cultuur – historisch perspectief op Zwarte Piet. Replik voor de Raad van State op de argumenten van Het Pietengilde over de Pieten – kwestie in de Amsterdamse Sinterklaasintocht en de eerdere uitspraak van de rechtbank daarover* (Rotterdam: NiNsee, 2014), 7.

⁵¹ Ibidem, 8.

⁵² Ibidem, 9.

⁵³ Booy, *Op zoek naar Zwarte Piet*, 29.

⁵⁴ Alex van Stipriaan, *Een cultuur – historisch perspectief op Zwarte Piet*, 9.

⁵⁵ Helsloot, ‘De ambivalente boodschap van de eerste ‘Zwarte Piet’ (1850)’, 95.

⁵⁶ Mieke Bal, ‘Zwarte Piet’s *Bal Masqué*’, In: Helleman, B (ed.). *Denken over cultuur: Een introductie voor geesteswetenschappen*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2003, 111.

⁵⁷ Helsloot, ‘De ambivalente boodschap van de eerste ‘Zwarte Piet’ (1850)’, 94.

⁵⁸ Koning, ‘Zwarte Piet, een blackfacepersonage’, 554.

⁵⁹ Koning, ‘Zwarte Piet, een blackfacepersonage’, 552.

⁶⁰ Booy, *Op zoek naar Zwarte Piet*, 42.

⁶¹ Booy, *Op zoek naar Zwarte Piet*, 43.

de oneindig lijkende discussie en onze eigen mening vormen over het al dan niet racistische karakter van Zwarte Piet?

Zwarte Piet in kinderboeken (1850 – 1950): de resultaten

Corpus

In 21 Nederlandse kinderboeken uit de periode 1850 tot 1950 is de representatie van Zwarte Piet geanalyseerd aan de hand van een analysemodel. In dit model werden de secties ‘woord’ en ‘beeld’ van elkaar onderscheiden. Onder de sectie beeld vallen de aspecten huidskleur, gezichtskenmerk en haar, kleding en schoenen, handelingen en attributen, verhouding tot Sint en verhouding tot anderen. Onder de sectie woord vallen de aspecten benaming, herkomst en taalgebruik, beschreven uiterlijk en gezichtsuitdrukking, handelingen, verhouding tot Sint, verhouding tot anderen en afwijkingen tussen woord en beeld, indien aanwezig. Met dit laatste aspect worden de verschillen die opvallen tussen afbeelding en tekst bedoeld.

De bestudeerde boeken zijn afkomstig uit het KinderBoekenHuis te Winsum. Van sommige boeken is het precieze jaartal niet bekend. Bij deze boeken staat een vraagteken. Er is geprobeerd om een zo compleet mogelijk overzicht te geven van de boeken uit de periode 1850 tot 1950, om op die manier te onderzoeken of er sprake is van een verandering of trend rond de beeldvorming van Zwarte Piet. Uiteindelijk zijn de volgende 21 kinderboeken gekozen:

Nummer	Titel	Auteur	Jaartal
1	<i>Sint Nikolaas en zijn knecht</i>	Jan Schenkman	1850
2	<i>Sint Nikolaas en zijn knecht</i>	Jan Schenkman	1880
3	<i>Het feest van Sint Nicolaas</i>	Lina	1891
4	<i>Sint – Nikolaas – en kerstvertellingen</i>	J.K.G. Muller en W. Mets	Ca. 1891
5	<i>Voor 't Kleine Volkje. Het Boek van St' Nicolaas.</i>	S. Maathuis - Ilcken en Henr. Dietz	Ca. 1900
6	<i>Sint – Nicolaas Vertellingen voor jong en oud</i>	W. Mets	Ca. 1905
7	<i>Sinterklaas – Vertellingen</i>	S. Abrahamsz en F.J. Hoffman	Ca. 1910
8	<i>Sint Nicolaasavond</i>	Agatha	1915
9	<i>Mee in den zak. De ernstige lotgevallen van stoute Grietje en Pietje aan de jeugd verhaald door Oom Abraham</i>	Oom Abraham	1915
10	<i>Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus</i>	P.F. Bellaart, W.P. Ebbinge Wubben – van Hasselt, Ida Heijermans, N. Van Hichtum, W.G. Van de Hulst, Emmy van Lokhorst	1922
11	<i>Sint Nicolaas te Zierikzee</i>	J. Stamperius	1925
12	<i>De wonderlijke avonturen van Pieterman</i>	Greta Vollewens – Zeijlemaker	1928
13	<i>Sinterklaas</i>	S. Frankie	1932
14	<i>Moriaantje zwart als roet</i>	Nel Wiebenga	1941
15	<i>De legende van de Heiligen Nicolaas</i>	Nellie Burgdorffer	1942
16	<i>Sinterklaas in den hemel en op de aarde</i>	Ernest Claes	1947
17	<i>Sinterklaas blijft een zomer over</i>	Henriëtte van Eyk	1948
18	<i>Sint Nicolaas Boek</i>	Nans van Leeuwen	1950
19	<i>Sint – Nicolaas en de Poppekast. Vertellingen, versjes en tooneeltjes.</i>	Louise Hardenberg en W. Haanstra	? (ca. 189X)

20	<i>Een Sinterklaasvertelling</i>	J.C. Bouwmeester	? (ca. 189X)
21	<i>Een Sint – Nicolaaskind</i>	Louise Stratenus	? (ca. 190X)

Tabel 1: overzicht van gekozen boeken

In de boeken *De legende van de Heiligen Nicolaas* - Nellie Burgdorffer (1942) en *Een Sint – Nicolaaskind* – Louise Stratenus (190X) wordt de knecht niet afgebeeld en niet in de lopende tekst genoemd. Het eerste boek vertelt het verhaal van de heilige Sint - Nicolaas die drie vermoorde jongens weer tot leven brengt. Blijkbaar heeft de Sint niet altijd een hulpje bij de hand. Voor de laatstgenoemde titel geldt zelfs dat het verhaal helemaal niet over de personages Sinterklaas of Zwarte Piet gaat, maar dat Sinterklaasavond een thematische rol speelt in het verhaal. Deze boeken zijn niet in de analyse betrokken.

Beeld

Alle opvallende eigenschappen van de aspecten uit de sectie ‘beeld’ worden hier beschreven en verklaard. Overeenkomsten of verschillen worden, indien aanwezig, ook benoemd. Als de eigenschappen in drie of meer boeken voorkomen, worden deze boeken in een noot genoemd. Sommige (prenten)boeken bevatten geen afbeeldingen van Zwarte Piet. Dit is het geval voor *Sint – Nicolaas Vertellingen voor jong en oud*, (ca. 1905), *Sint – Nicolaasavond* (1915), enkele verhalen uit de bundel *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922), *Een Sinterklaasvertelling* (?) en *Sint – Nicolaas en de Poppekast* (?). Voor al deze verhalen geldt wel dat de knecht vermeld wordt. In het boek *In Wintermaand. Sint – Nicolaas – en Kerstvertellingen* (1891) heeft Zwarte Piet geen rol in de lopende tekst. Hij staat wel op de voorkant. Ook boekomslagen zijn meegenomen in de analysebespreking. Het aspect huidskleur zal als eerst worden besproken.

Uiterlijke kenmerken: huidskleur

In elk boek is de huidskleur van Zwarte Piet (donker)bruin of zwart. In twee boeken is er iets bijzonders aan de hand met de huidskleur: *Sinterklaas – Vertellingen* (ca. 1910) bevat een afbeelding waarop iemand zich verkleed heeft als Zwarte Piet: de man haalt een pruik van zijn hoofd en heeft zwarte schmink op. Naast deze ‘nep’ – Zwarte Piet bestaat de ‘echte’ Zwarte Piet ook. In *Sinterklaas blijft een zomer over* (1948) bevat afbeeldingen in zwart – wit, en maakt het lastig om te oordelen over de verschillen in huidskleur. Alle personages die afgebeeld zijn lijken op schaduw poppen. Er wordt in beeld dus geen onderscheid tussen huidskleur van personages gemaakt wordt.

Afbeelding 1. *Sinterklaas – Vertellingen* (ca. 1910)

Uiterlijke kenmerken: lippen en haar

Met dit aspect worden *features* in een gezicht, zoals de neus, lippen, oren, mond etc., die in het bijzonder opvallen door grootte en/of afwijkingen (ten opzichte van andere personages). In enkele boeken valt er niets

anders of afwijkends aan het gezicht van Zwarte Piet af te lezen.⁶² *St'Nicolaas te Zierikzee* (1925) beschrijft een waargebeurde intocht van Sinterklaas, met foto's, onder andere van de Zwarte Pieten. Dit zijn overduidelijk zwart geschminkte mensen, die geen uitvergrote of karikaturale gezichtskenmerken hebben. Geen enkel ander boek heeft foto's in plaats van tekeningen, waardoor dit boek in een aparte categorie van kinderboeken valt.

Toch bevat de meerderheid van de boeken afbeeldingen waarop Zwarte Piet op een vaak overeenkomstige en uitvergrote manier getekend is. Dit varieert tussen dikke en/of rode lippen, dikke neus, bolle wangen, brede mond en/of lach, een baard, een groot hoofd tot een combinatie van twee of meer van deze elementen. Bijvoorbeeld *Het feest van Sint Nicolaas* (1891): hierin heeft Zwarte Piet duidelijk een grote, dikke neus, dikke lippen en grote ogen. In *Mee in den zak* (1915) heeft Piet overdreven grote lippen, een dikke neus, een groter hoofd dan de rest en een sikje. In *Moriaantje zwart als roet* (1941) zijn deze dikke lippen rood.

Zwarte Piet heeft ook altijd donker of zwart krul – of kroeshaar. Soms is het overduidelijk dat het een zwarte pruik is.⁶³ Dit is het geval als andere personages zich kunnen verkleden als Zwarte Piet. Zij hebben verder geen afwijkende of uitvergrote uiterlijke kenmerken. Zwarte Piet is heel duidelijk 'anders' dan de 'nep' – pieten en andere personages.

Afbeelding 2. *St'Nicolaas te Zierikzee* (1925)

⁶² Jan Schenkman, *Sint – Nikolaas en zijn knecht* (1850 en 1880), P.F. Bellaart, W.P. Ebbinge Wubben – van Hasselt, Ida Heijermans, N. van Hichtum, W.G. van de Hulst, Emmy Lokhorst, *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922) en J. Stamperius, *St'Nicolaas te Zierikzee* (1925).

⁶³ S. Maathuis – Ilcken en Henr. Dietz, *Voor 't Kleine Volkje. Het boek van St' Nicolaas* (ca. 1900), S. Abrahams en F.J. Hoffman, *Sinterklaas – Vertellingen* (ca. 1910) en J. Stamperius, *St'Nicolaas te Zierikzee* (1925).

Kleding en schoeisel

Ook de kleding van Zwarte Piet is overduidelijk anders dan andere personages. Zwarte Piet draagt op twee uitzonderingen na altijd het door Booy getypeerde ‘page pak’, al dan niet met alle door Booy getypeerde kenmerken: een baret (met veer), een witte plooiakraag, jas met pofmouwen, een pofbroek, kousen en glimmende schoenen of slofjes.

Bij een verhaal uit *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922), dat gaat over de aanstelling van een nieuwe knecht, hoort een prent waarop Piet in vossen en op blote voeten loopt. Na zijn ontmoeting met de Sint krijgt hij een mooi page pak. Hetzelfde gebeurt in *Sinterklaas in den hemel en op de aarde* (1947) en *Sint Nicolaas Boek* (1950) Zwarte Piet draagt alleen een kort broekje. De rest van zijn lichaam blijft onbedekt. Als hij in deze verhalen als hulpje wordt aangenomen, krijgt hij mooie nieuwe kleding. In de overige boeken zijn geen afbeeldingen te vinden waarop duidelijk wordt hoe Zwarte Piet aan zijn kleding komt.

Mee in den zak (1915) bevat afbeeldingen waarop Zwarte Piet iets anders dan het page pak draagt. Normaal gesproken draagt hij een gesteven blouse, een pofbroek met bijzondere patronen erop, lange zwarte laarzen en op zijn hoofd een punthoed. Daarnaast heeft hij kokskleding, een pyjama, een toga voor als hij les geeft, een regenpak en een vliegenierspak. De titel van het boek verradt al dat Zwarte Piet een belangrijke rol speelt in het verhaal. Hij staat zelfs heel erg groot op de voorkant. En de meerdere outfits dragen bij aan zijn relevante functie. Toch blijft vooral het kenmerkende page pak een leidend beeld door de jaren heen.

Afbeelding 3. *Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922)

Handeling(en)

Niet alleen het uiterlijk, maar ook de handelingen van Zwarte Piet brengen een bepaald beeld over. Zwarte Piet heeft veel verschillende taken. In negen van de veertien verhalen waar hij op beeld staat, voert hij ‘kerntaken’ uit: cadeaus inpakken en uitdelen, een zak dragen, de schimmel bij de teugels leiden en verzorgen en op daken klimmen.⁶⁴ Deze ‘kerntaken’ vallen onder zijn ‘werkgerichte’ taken. Dit houdt in dat Zwarte Piet bepaalde handelingen uitvoert, waarmee zijn rol van knecht (of slaaf) te duiden is.

⁶⁴ Jan Schenkman, *Sint Nicolaas en zijn knecht* (1850 en 1880), S. Maathuis – Ilcken en Henr. Dietz, *Voor 't Kleine Volkje* (ca. 1900), S. Abrahams, *Sinterklaas – Vertellingen* (ca. 1910), P.F. Bellaart et al., *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922), S. Frankie, *Sinterklaas* (1932), Ernest Claes, *Sinterklaas in den hemel en op de aarde* (1947), Henriëtte van Eyk, *Sinterklaas blijft een zomer over* (1948) en Nans van Leeuwen, *Sint Nikolaas Boek* (1950).

Als knecht stelt Zwarte Piet zichzelf dienstbaar op. In *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922) poetst hij de schoenen van de Sint, en in *Sinterklaas blijft een zomer over* (1948) helpt hij de Sint op zijn paard, komt hij aan met een dienblad met drank, kookt hij of tilt hij zware koffers. Zwarte Piet neemt door deze dienstbaarheid in enkele boeken ook een leidende rol aan, bijvoorbeeld als er kinderen op bezoek zijn.⁶⁵ In *Sinterklaas blijft een zomer over* (1948) organiseert Zwarte Piet een grootschalige zoektocht naar Sinterklaas. In ditzelfde boek staat ook één afbeelding waarop Zwarte Piet iets voor zichzelf lijkt te doen, namelijk op zijn harmonica spelen. In alle andere boeken handelt Zwarte Piet altijd in het belang van Sinterklaas. Een echt schrikbarende rol vervult Zwarte Piet als hij kinderen hardhandig in de zak stopt, zoals in *Het feest van Sint Nicolaas* (1891) en *Mee in den zak* (1915). In dit laatste boek is een strenge Zwarte Piet te zien, totdat de kinderen doorhebben dat hij ze enkel op het goede pad wil brengen. In beide boeken waarin Zwarte Piet kinderen moet straffen, treedt hij heel duidelijk op de voorgrond en zet hij alles op alles om zijn taak te volbrengen.

Afbeelding 4. *Mee in den zak* (1915).

Verhouding ten opzichte van Sint

De verhoudingen tussen Zwarte Piet en Sint hangen samen met de handelingen die Zwarte Piet uitvoert, maar worden ook duidelijk op afbeeldingen waarop Zwarte Piet een ondergeschikte positie ten opzichte van Sinterklaas inneemt. Die ondergeschikte positie is onder te verdelen in vier tegenstellingen: staand – zittend,⁶⁶ onder – boven,⁶⁷ buiten – binnen⁶⁸ en achter – voor.⁶⁹ Deze ondergeschikte posities belichten de knecht – meester verhouding. Alle boeken bevatten afbeeldingen waarop Zwarte Piet geen minuut van Sints zijde wijkt, bijvoorbeeld als de Sint het paard opstijgt of tijdens de intocht. En soms zijn de rollen omgedraaid. Dan wijkt Sint niet van Piets zijde, bijvoorbeeld wanneer Sint in *Moriaantje zwart als roet* (1941) de jonge Zwarte Piet helpt door hem te verzorgen, of wanneer Zwarte Piet in *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922) een huis en schone kleding aangeboden krijgt.

Geen enkel boek bevat afbeeldingen van een afstandelijke knecht – meester verhouding en Zwarte Piet wordt op geen enkele afbeelding geforceerd. Er zijn geen afbeeldingen waarop duidelijk wordt dat Zwarte Piet wordt onderdrukt of het niet naar zijn zin heeft.

⁶⁵ P.F. Bellaart et al., *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922), Nans van Leeuwen, *Sint Nicolaas Boek* (1950) en Henriëtte van Eyk, *Sinterklaas blijft een zomer over* (1948).

⁶⁶ Jan Schenkman, *Sint – Nikolaas en zijn knecht* (1850 en 1880) en S. Abrahamsz en F.J. Hoffman, *Sinterklaas – Vertellingen* (ca. 1910).

⁶⁷ S. Frankie, *Sinterklaas* (1932), Henriëtte van Eyk, *Sinterklaas blijft een zomer over* (1948) en Nans van Leeuwen, *Sint Nicolaas Boek* (1950).

⁶⁸ Jan Schenkman, *Sint – Nikolaas en zijn knecht* (1850 en 1880)

⁶⁹ Lina, *Het feest van Sint Nicolaas* (1891), S. Maathuis – Ilcken en Henr. Dietz, *Voor 't Kleine Volkje* (ca. 1900), S. Abrahamsz en F.J. Hoffman, *Sinterklaas – Vertellingen* (ca. 1910), P.F. Bellaart et al., *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922), Henriëtte van Eyk, *Sinterklaas blijft een zomer over* (1948) en Nans van Leeuwen, *Sint Nicolaas Boek* (1950).

Afbeelding 5. *Moriaantje zwart als roet* (1941)

Afbeelding 6. *Sinterklaas blijft een zomer over* (1948).

Verhouding ten opzichte van anderen

Ook tegenover anderen kan Zwarte Piet benaderbaar zijn, bijvoorbeeld in zijn rol als begeleider: in *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922) wijst hij kinderen hun kamer. Echt fysiek dichtbij is hij ook. Het laatstgenoemde boek bevat een afbeelding waarbij de knecht tijdens het eten dicht achter de stoel van het kind staat. En in *De wonderlijke avonturen van Pieterman* (1928) is Zwarte Piet heel sympathiek door voor de pop Pieterman te hurken zodat hij hem kan troosten en makkelijker met hem kan praten. In *Voor 't Kleine Volkje* (ca. 1900) zit Zwarte Piet bij een ziek kind aan het voeteneind van het bed.

Zijn toewijding aan de Sint en zijn werk uit zich wel eens in een overheersende verhouding tot kinderen, namelijk in de eerder genoemde boeken *Het feest van Sint Nicolaas* (1891) en *Mee in den zak* (1915). Dit zijn de enige boeken die angstige kinderen en een 'villeine' Zwarte Piet afbeelden.

Afbeelding 7. *Het feest van Sint Nikolaas* (1891)

Afbeelding 8. *De Wonderlijke avonturen van Pieterman* (1928)

Woord

In deze sectie worden opvallende eigenschappen van de woordelijke aspecten beschreven. Hier worden ook mogelijke verschillen en/of overeenkomsten belicht. Ook nu geldt dat eigenschappen die in drie of meer boeken voorkomen in een noot genoemd worden. Het boek *Sint - Nicolaas - en Kerstvertellingen* (ca. 1891) vermeldt niks over Zwarte Piet en wordt buiten beschouwing gelaten. De overige achttien boeken zijn wél meegenomen in de analyse. Het aspect 'Benaming' zal als eerst aan bod komen.

Benaming

Onder deze categorie vallen alle namen die voor Zwarte Piet gebruikt worden. In vrijwel elk boek heeft de knecht meerdere namen. In de bijlage is een tabel te vinden die een overzicht van alle gebruikte namen weergeeft. De belangrijkste namen worden nu toegelicht.

Wat de tabel duidelijk maakt, is dat de term 'knecht' in bijna elk boek gebruikt wordt. Vanaf 1910 wordt de naam 'Piet' of 'Pietje' toegepast en ook dit in de boeken die volgen voorkomen. Dit is tevens het jaar dat 'Zwarte Piet' of 'Zwarte Pietje' in gebruik raakt. Ook 'zwarte knecht' of 'zwart knechtje' komt in een aantal boeken voor. De kleur zwart lijkt voornamelijk te verwijzen naar het voorkomen van de knecht, wat hem onderscheid van alle andere personages, die geen namen hebben die aan de hand van uiterlijk toegekend zijn.

Bijzonder zijn daarnaast de benamingen die niet afkomstig zijn van 'Piet' of 'Pieter', maar van een andere veelgebruikte Nederlandse naam: 'Jan'. Ook hier zijn variaties met 'zwart' en 'knecht' van gemaakt. Daarnaast zijn er namen die duiden op een andere, minder westerse afkomst: 'Moor' en 'Pedro'. Deze namen zijn alleen in een paar boeken uit de jaren '20 van de negentiende eeuw gebruikt.

Soms zijn het andere personages die optreden als focalisator en bijzondere namen toekennen aan Zwarte Piet. Zo noemt Sint – Pieter hem 'schouwvegertje', vanwege zijn zwarte gelaat. 'Pieter - lief' of 'bonte harlekeijn' zijn namen die kinderen gebruiken als ze naar Zwarte Piet verwijzen. Deze namen zijn zachtaardig en getuigen van een kinderlijke onschuld. Ze duiden niet per definitie op zijn huidskleur, maar op zijn gedrag.

Herkomst en taalgebruik

In dertien boeken wordt expliciet verteld dat Spanje de woonplaats van Zwarte Piet is.⁷⁰ Het is niet duidelijk of dit zijn geboorteland is. In *St' Nicolaas te Zierikzee* (1925) en *Sinterklaas* (1932) wordt 'het Moorenland' als geboorteland aangeduid. Dit is niet hetzelfde land als Spanje. In *Moriaantje zwart als roet* (1941) en *Sinterklaas in den hemel en op de aarde* (1947) is Congo het land van herkomst. Naast *St' Nicolaas te Zierikzee* (1925), waarin Zwarte Piet ook 'Moor' genoemd wordt, en *Sinterklaas in den hemel en op de aarde* (1947), waarin Zwarte Piet aangeeft dat hij eerst 'Tim – Patta – Toe – Te - Foe' heette, maar nu 'Zwarte Piet' genoemd wordt vanwege zijn beschermheilige Sint – Pieter, wordt in geen van de overige zeventien boeken een relatie tussen naam en herkomst gelegd.

In sommige boeken komt Zwarte Piet zelf aan het woord en zijn taalgebruik kan dan nogal variëren. In zeven boeken praat hij Standaardnederlands.⁷¹ *Sinterklaas – Vertellingen* (ca. 1910) is een bundel met verhalen van twee auteurs. Een van de auteurs heeft gekozen voor een foute zinsopbouw. Daarnaast kan de lezer de taal van Zwarte Piet wel begrijpen en lezen, maar wordt door de verteller of andere focalisator duidelijk gemaakt dat Piet het Nederlands niet beheerst, niet kan verstaan en/of niet kan lezen. Dit geldt voor de boeken *St' Nicolaas te Zierikzee* (1925), *Sinterklaas* (1932) en *Sint Nicolaas Boek* (1950), waarin verteld wordt dat Zwarte Piet Spaans het best verstaat. In de boeken *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922) en *Sinterklaas in den hemel en op de aarde* (1947) hanteert Zwarte Piet een verkeerde zinsbouw of stottert hij. Dit is typografisch weergegeven. Dat Zwarte Piet uit een land komt wat zijn huidskleur en taalgebruik bepaalt, lijkt incidenteel te zijn en per auteur te verschillen.

⁷⁰ Lina, *Het feest van Sint Nicolaas* (1891), S. Maathuis – Ilcken en Henr. Dietz, *Voor 't Kleine Volkje* (ca. 1900), S. Abrahamsz en F.J. Hoffman, *Sinterklaas – Vertellingen* (ca. 1910), Agatha, *Sint – Nicolaasavond* (1915), Oom Abraham, *Mee in den zak* (1915), P.F. Bellaart et al., *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922), J. Stamperius, *St' Nicolaas te Zierikzee* (1925), Greta Vollewens – Zeijlemaker, *De wonderlijke avonturen van Pieterman* (1928), S. Frankie, *Sinterklaas* (1932), Nel Wiebenga, *Moriaantje zwart als roet* (1941), Henriëtte van Eyk, *Sinterklaas blijft een zomer over* (1948), Nans van Leeuwen *Sint Nicolaas Boek* (1950) en J.C. Bouwmeester, *Een Sinterklaasvertelling* (?)

⁷¹ S. Maathuis – Ilcken en Henr. Dietz, *Voor 't Kleine Volkje. Het boek van St' Nicolaas* (ca. 1900), S. Abrahams en F.J. Hoffman, *Sinterklaas – Vertellingen* (ca. 1910), P.F. Bellaart et al., *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922), Greta Vollewens – Zeijlemaker, *De wonderlijke avonturen van Pieterman* (1928), Nel Wiebenga, *Moriaantje zwart als roet* (1941), Henriëtte van Eyk, *Sinterklaas blijft een zomer over* (1948) en Nans van Leeuwen, *Sint Nicolaas Boek* (1950).

Beschreven uiterlijk en gezichtsuitdrukking

Net zoals op beeld te zien is, worden de zwarte huidskleur en het uiterlijk van de knecht ook expliciet in de tekst genoemd. Er wordt naast zijn huidskleur gesproken over zijn kroeshaar en breedlachende mond. Een citaat uit pagina 67 uit *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922) beschrijft zijn ‘pikzwart krulhaar, ogen zwart als kool, en gezicht, de hals, handen en voeten met de kleur van ebbenhout’. En op pagina 27 uit *De wonderlijke avonturen van Pieterman* (1928) schrikt Pieterman de pop als hij de ‘pikzwarte man met grote zwarte ogen, heelemaal in ’t geel met groote oogen en heele groote, witte tanden’ ziet. De boeken *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922) en *Sinterklaas in den hemel en op de aarde* (1947) wordt een expliciete distinctie tussen zijn zwarte gezicht en het roet uit de schoorsteen gemaakt. Het roet maakt het zwarte gezicht alleen maar zwarter.

Een andere opmerking uit *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922) maakt Sint over blanke mensen: als zij boos worden, worden zij zwart en dat is zó lelijk, dat iedereen ervoor uit de weg gaat! Onduidelijk is of hier specifiek naar een huidskleur wordt verwezen, of naar ‘zwartgalligheid’. Ook de conversatie tussen Mevrouw Pudding en een distel op pagina 61 uit *Sinterklaas blijft een zomer over* (1948) is bijzonder: de knecht van de mysterieuze ‘Meneer Carlos’ (Sinterklaas) is ‘helemaal zwart.’ Mevrouw Pudding zegt nadrukkelijk dat de vergelijking tussen wit en zwart geen verschil maakt. Daar voegt zij aan toe dat de knecht ‘natuùrlijk een neger is, waarom zou ie geen neger zijn?’ De kleur van Zwarte Piet maakt hem niet anders dan anderen, maar het is blijkbaar vreemd als de knecht niet zwart zou zijn.

Ook kleding wordt uitgebreid onder woorden gebracht. Op pagina 83 en 84 uit *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922) maakt de kleermaker ‘een prachtige korte fluwelen broek met gouden details, een wit gebloemd zijden mouwvest met daarover een jasje van rood tafzijde met pofmouwen en crèves, een geplooid pijpkraag, een rood fluwelen met witte veer, aan zijn voeten witte zijden kousen en lakschoenen met gespen’ voor het arme knechtje. Soms draagt Zwarte Piet ook iets anders dan het page pak, bijvoorbeeld als hij in *De wonderlijke avonturen van Pieterman* (1928) moet inspecteren in Nederland. Hij heeft een jas aan, hoed op en een wit geschminkte huid. Maar net als op beeld is het page pak de meest beschreven kleding.

Zwarte Piet heeft veel emoties en gezichtsuitdrukkingen: het varieert tussen verlegen, angstig, serieus, opgewekt of verdrietig. Op pagina 13 in *Voor ’t Kleine Volkje* (ca. 1900) typeert Zwarte Piet zijn eigen tranen als ‘rare, vochtige dingen die over zijn zwarte wang rollen’, die Sint absoluut niet mag opmerken. Niemand mag het merken als vrolijke Zwarte Piet verdrietig is. Want vrolijk en jolig is hij eigenlijk altijd. Hij kan ook best zenuwachtig en benauwd worden, zoals in *Sinterklaas blijft een zomer over* (1948), of boos, dat hij ervan gromt en bromt, zoals in *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922) en *Sint Nicolaas en de Poppekast* (?). Dit gebeurt alleen als Sinterklaas in gevaar is of als iemand Sinterklaas onrecht probeert aan te doen.

Zoals al in de beeld - sectie besproken is, wordt ook in de tekst verteld dat anderen zich kunnen verkleeden als Zwarte Piet. Zij schminken zichzelf zwart, dragen een page pak en een pruik. In *Voor ’t Kleine Volkje* (ca. 1900) en *Sinterklaas – Vertellingen* (ca. 1910) geeft de zwarte verf af en in wordt de ‘nep - Piet’ ook daadwerkelijk ontmaskerd. Dit vormt nooit een probleem voor de kinderen, omdat Zwarte Piet alsnog als ‘echt’ persoon wordt beschouwd.

Handeling(en)

De boeken waar de knecht zelf geen handelende rol in heeft zijn *Sint Nicolaasavond* (1915) en een verhaal uit *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922). In elf van de zeventien boeken waarin hij actief handelt, kunnen enkele overkoepelende werkgerichte handelingen van Zwarte Piet onderscheiden worden,⁷² zoals

⁷² Jan Schenkman, *Sint – Nikolaas en zijn knecht* (1850 en 1880), Lina, *Het feest van Sint Nicolaas* (1891), S. Maathuis – Ilcken en Henr. Dietz, *Voor ’t Kleine Volkje. Het boek van St’ Nicolaas* (ca. 1900), S. Abrahamsz e.a., *Sinterklaas – Vertellingen* (1910), P.F. Bellaart et al., *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922), Greta Vollewens – Zeijlemaker, *De wonderlijke avonturen van Pieterman* (1928), S. Frankie, *Sinterklaas* (1932), Ernest

de zak met cadeaus dragen, cadeautjes en lekkers uitdelen, soms ook via de schoorsteen, en het paard (met Sinterklaas) leiden. In *Voor 't Kleine Volkje* (ca. 1900) en *De wonderlijke avonturen van Pieterman* (1928) gaat de bezorging van cadeaus wel eens verkeerd doordat Zwarte Piet té zwaar tilt. In *Voor 't Kleine Volkje* (ca. 1900) laat Sint weten dat Zwarte Piet haast bezwijkt onder de zware vrachten.

Piet is er ook voor kleinere klusjes. Zo poetst en wast hij uit zichzelf de schoenen, staf en kleding van de Sint, of wordt de schimmel door hem verzorgd. Daarnaast zorgt hij voor eten en drinken.⁷³ In *St' Nicolaas te Zierikzee* (1925) helpt hij de Sint met aankleden. In *Sinterklaas blijft een zomer over* (1948) wordt Zwarte Piet eropuit gestuurd, om Sinterklaas te vervangen. En als blijkt dat de Sint vermist wordt, is hij vastberaden om hem terug te vinden. Zwarte Piet heeft alles over voor zijn baas.

En andere belangrijke werkgerichte taak is het aanwijzen, opsporen en/of grijpen van stoute kinderen, zoals eerder besproken. In *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922) straft Zwarte Piet kinderen door ze met een kwast zwart te maken, en in *St' Nicolaas te Zierikzee* (1925) geeft hij ze een klap of schop onder de kont. In *de Wonderlijke avonturen van Pieterman* (1928) sluipt Zwarte Piet achter de kinderen aan de school in, en houdt hij alles wat hij hoort bij in zijn boekje. In *Sint – Nicolaas en de Poppekast* (?) wordt beschreven hoe Zwarte Piet de kinderen meeneemt naar een molen om ze daar aan het werk te zetten. Ze moeten zakjes met lekkers klaarmaken voor de lieve kinderen. In de boeken die rond 1950 uitgegeven zijn, is Piet zachtaardiger en treedt hij niet meer als straffer op.

In *Mee in den zak* (1915) neemt Zwarte Piet de rol van docent op zich. Deze rol hoort bij zijn opvoedende taak en is in die zin ook een werkgerichte handeling. In *Moriaantje zwart als roet* (1941) kan Zwarte Piet schrijven. Dit doet hij uit eigen beweging en kan daarom als vrijetijdsbesteding getypeerd worden. Deze handelingen maken van Zwarte Piet een intellectueel karakter.

Verhouding ten opzichte van Sint

Uit de verhouding van Zwarte Piet ten opzichte van Sinterklaas, blijkt dat de Sint altijd op een bepaalde manier afhankelijk is van zijn knecht. Zwarte Piet speelt belangrijke informatie over kinderen door, of moet zich ontfemen over deze kinderen.⁷⁴ Die afhankelijkheid heeft vaak te maken met de ouderdom van de Sint. Omdat Zwarte Piet een fitte jongeman is, is hij zeer geschikt als hulp, zo blijkt uit *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922). In *Sinterklaas blijft een zomer over* (1948) wordt duidelijk dat de Sint last heeft van reuma en dat Zwarte Piet daarom de zware taken op zich moet nemen. Dit doet hij echter met het grootste plezier. Hij geeft in dit boek zelfs aan dat hij van extra werk houdt. Zwarte Piet uit ook wel eens zijn zorgen over de ouderdom van de Sint. Tegelijkertijd maakt de Sint zich zorgen om zijn knecht, bijvoorbeeld in het boek *Sinterklaas* (1932). Heeft Zwarte Piet het niet te koud? Heeft hij wel plezier in zijn werk? In drie boeken wordt beschreven dat Zwarte Piet afhankelijk is van Sinterklaas, omdat hij in al die verhalen een arme jongen is, soms zelfs zonder ouders. Wederom speelt hier de ouderdom van Sint mee in de overweging een knecht in huis te halen.

Ondanks de wederzijdse zorgen voor elkaar is de verhouding vooral als een slaaf – meester verhouding te typeren. Zo beschouwt Zwarte Piet Sinterklaas in zowel *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922) als in *Sint – Nicolaas en de Poppekast* (?) als zijn meester. Die onderdanige slaaf – meester verhouding wordt in *St' Nicolaas te Zierikzee* (1925) geuit door bijvoorbeeld de passen af te stemmen op de oude Sint, de slip van zijn jas vast te houden of kussens te brengen voor zijn oude rug. Hij mag pas spelen als Sint dat zegt, maar is in een oogwenk terug als de Sint hem gebaart te komen. Ook in *Sint – Nicolaas en de Poppekast* (?) moet Zwarte Piet luisteren naar de bevelen van Sint.

De knecht blijft in elk boek respectvol ten opzichte van zijn baas. Dit respect is ook vaak wederzijds, wat zelfs kan leiden tot een vriendschappelijke verhouding tussen de twee. In *Voor 't Kleine*

Claes, *Sinterklaas in den hemel en op de aarde* (1947), Nans van Leeuwen, *Sint Nikolaas Boek* (1950) en J.C. Bouwmeester, *Sinterklaasvertelling* (?)

⁷³ P.F. Bellaart et al., *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922), S. Frankie, *Sinterklaas* (1932) en Henriëtte van Eyk, *Sinterklaas blijft een zomer over* (1948).

⁷⁴ Jan Schenkman, *Sint Nikolaas en zijn knecht* (1850 en 1880), Lina, *Het feest van Sint Nicolaas* (1891), Agatha, *Sint Nicolaasavond* (1891), Henriëtte van Eyk, *Sinterklaas blijft een zomer over* (1948).

Volkje (ca. 1900) geeft Sint aan dat Zwarte Piet hem mag aanspreken met ‘je’, omdat hij een trouwe bediende is. De relatie is zelfs zo hecht in dit boek, dat zij grapjes met elkaar maken en elkaar plagen. Sint probeert zijn knecht ook op te vrolijken, nadat hij de zorgen over de nep - knechten en nep - klazen heeft aangehoord. In *Moriaantje zwart als roet* (1941) en *Sinterklaas in den hemel en op den aarde* (1947) kan er een familiale band onderscheiden worden: Sinterklaas is respectievelijk als een vader of oom voor Zwarte Piet.

Verhouding ten opzichte van anderen

Ook anderen zijn zich bewust van de afhankelijkheid tussen Sinterklaas en Zwarte Piet. Zwarte Piet kan niet omgepraat worden, ook al proberen de kinderen hem bijvoorbeeld in *Voor 't Kleine Volkje* (ca. 1900) te overtuigen om de roe thuis te laten en vooral goed te letten op de adressen. Uit vijf boeken blijkt dat kinderen zich ervan bewust zijn dat Zwarte Piet stoute kinderen kent (en soms ook straft), en alles goed onthoudt.⁷⁵

In de boeken *Het feest van Sint Nicolaas* (1891) en *Sint – Nicolaas Vertellingen* (ca. 1905) laten de lieve kinderen weten dat ze niet bang zijn voor Zwarte Piet. In *Voor 't Kleine Volkje* (ca. 1900) en *St' Nicolaas te Zierikzee* (1925) zijn het de kleine kinderen die de verschijning van Zwarte Piet en zijn rammelende kettingen eng vinden. In drie boeken wordt beschreven dat kinderen, poppen of dieren bang zijn vanwege zijn uiterlijk, maar draaien zij snel bij en vinden zijn aanwezigheid erg prettig.⁷⁶ In *Sint Nicolaas boek* (1950) benadrukt Zwarte Piet dat kinderen niet bang hoeven te zijn voor zijn zwarte kleurtje en hardhandige acties, omdat hij het altijd goed bedoelt.

Deze geruststelling komt niet in elk boek voor: in *Sint – Nicolaas en de Poppekast* (?) trekt Zwarte Piet expres lelijke gezichten om de kinderen te stangen en op te jagen. Dit gedrag blijft eenmalig. Kinderen moeten pas bang zijn als ze stout zijn geweest. Ook al is Zwarte Piet onaardig (of zelfs een beetje hardhandig), uiteindelijk zien de bange kinderen in dat hij toch het beste met ze voor heeft en wil dat zij lieve kinderen worden.

Zwarte Piet wekt niet alleen angst, maar ook medelijden op. In *Sint Nicolaasavond* (1915) is het een kind dat laat weten dat ze het zielig vindt dat Zwarte Piet dat zware werk moet opknappen. In *Sinterklaas blijft een zomer over* (1948) wordt hij zelfs geholpen. En ondanks dat zware werk zijn anderen ook wel eens jaloers op hem. In *St' Nicolaas te Zierikzee* (1925) en *Sint Nicolaas Boek* (1950) zouden de kinderen ook graag een knecht van Sinterklaas zijn, en in *Sinterklaas in den hemel en op de aarde* (1947) zouden de engelen wel willen ruilen met Zwarte Piet als persoon. Maar niemand zal het werk beter kunnen doen dan Zwarte Piet zelf: in *Voor 't Kleine Volkje* (ca. 1900) maakt hij goed duidelijk dat hij niet gediend is van die nep – knechten en nep – Sinten.

Zwarte Piet bouwt ook liefdes – en vriendschappelijke relaties op. In *Mee in den zak* (1915) heeft hij een gezin en een uitgebreid sociaal leven in Spanje. En in *Moriaantje zwart als roet* (1941) komt het Nederlandse meisje Carolientje speciaal voor hem mee naar Spanje. In de boeken die rond 1950 geschreven zijn is Zwarte Piet overduidelijk meer een kindervriend, iemand waar kinderen graag mee spelen of mee op pad gaan. Daarentegen wordt er in de boeken *Mee in den zak* (1915) en *Sint – Nicolaas en de Poppekast* (?) een ruzie tussen Zwarte Piet en andere personages, respectievelijk een circusbaas en de pop Jan Klaassen, beschreven. Dit gebeurt alleen als anderen interferen in zijn werk als opvoeder en komt alleen voor met ‘volwassen’ personages.

Representatie in woord en beeld

In deze paragraaf wordt een chronologische lijn getrokken en worden verbanden tussen boeken duidelijk gemaakt. Zoals eerder uiteengezet, hebben zowel woord en beeld de kracht om de boodschap in een boek

⁷⁵ J. Stamperius, *Sint Nicolaas te Zierikzee* (1925), Greta Vollewens – Zeijlemaker, *De wonderlijke avonturen van Pieterman* (1928), S. Frankie, *Sinterklaas* (1932), Nel Wiebenga, *Moriaantje zwart als roet* (1941) en Nans van Leeuwen, *Sint Nicolaas Boek* (1950).

⁷⁶ Greta Vollewens – Zeijlemaker, *De wonderlijke avonturen van Pieterman* (1928), S. Frankie, *Sinterklaas* (1932) en Henriëtte van Eyk, *Sinterklaas blijft een zomer over* (1948).

uit te dragen. Als we woord en beeld op elkaar betrekken, is er dan een universele boodschap te construeren? Of blijkt de beeldvorming van Zwarte Piet door de jaren heen toch veranderd te zijn?

Wat het uiterlijk van Zwarte Piet betreft, vallen er heel wat overeenkomsten tussen woord en beeld te beschrijven. Zwarte Piet heeft altijd (voor zover te beoordelen) een donkere huidskleur, die vaak in tekst extra benadrukt wordt. In ieder bestudeerd boek wordt in meer of mindere mate zijn huidskleur beschreven. De overdreven gezichtskenmerken zijn ook al in boeken vóór 1900 aanwezig en blijven tot 1950 prominent. Uit de woord – sectie is gebleken dat de meest voorkomende namen Zwarte – Piet en knecht zijn. ‘Zwarte’ en ‘Piet’ zijn allebei vanaf 1910 in gebruik geraakt, en hiermee lijkt ‘Zwarte’ consequent terug te slaan op de huidskleur van Piet. In sommige boeken is ook zijn taalgebruik aangepast. Zijn herkomst is altijd zuidelijk. Ook dit heeft in veel gevallen te maken met zijn voorkomen en achtergrond. Het page pak komt, op uitzonderingen na, in elk boek voor. Daarnaast werd duidelijk dat ook andere personages zich konden verkleden en opmaken als een Zwarte Piet, door onder andere een pruik op te zetten en de huid zwart te maken. Opmerkelijk is dat Zwarte Piet in deze boeken ook een opzichzelf staand personage is.

De door ons getypeerde werkgerichte handelingen zijn onlosmakelijk verbonden aan Zwarte Piet, en zijn er al vanaf *Sint Nikolaas en zijn knecht* (1850). Het is eenmalig, namelijk in een boek uit 1948, dat Zwarte Piet iets voor zichzelf doet. Hij is altijd bezig met zijn werkgerichte taken, en heeft zowel op beeld als in woord een dienend karakter, vooral ten opzichte van Sinterklaas. Soms heeft hij een meer leidende rol, maar hij handelt voornamelijk in het belang van Sinterklaas. Dit kan ik concluderen doordat er geen afbeeldingen te zien zijn waar Zwarte Piet alleen maar voor zichzelf bezig is. Dit hangt samen met zijn verhouding tot de Sint. Dit is als een ‘onderschikking’ gekarakteriseerd. Op veel afbeeldingen is Sinterklaas het middelpunt. Dit betekent niet dat er sprake is van afstandelijkheid. Zwarte Piet blijft graag dicht bij Sinterklaas, voelt zich nauw verbonden met hem en heeft alles voor zijn meester over. Toch is er zowel op beeld als in woord een baas-knechtverhouding. Er is echter geen sprake van verwaarlozing of afstandelijkheid, maar van afhankelijkheid. In boeken die geschreven zijn rond 1920 en 1950 werd Zwarte Piet als dakloze of wees onder Sints hoede genomen. En er zijn meerdere boeken waarin beschreven wordt dat Sinterklaas door zijn ouderdom afhankelijk is van Zwarte Piet. De boeken die rond 1950 geschreven zijn, beschrijven zelfs familiale relatie.

Een belangrijke rol had Zwarte Piet als straffer van kinderen. In woord zijn anderen zich vooral bewust van het feit dat Zwarte Piet de stoute kinderen aanpakt en zijn kinderen pas bang als zij werkelijk stout zijn geweest. Dit komt al voor 1900 voor, maar neemt in sterke mate af rond de jaren 20 van de twintigste eeuw. Anderen moeten Zwarte Piet vrezen als zij zijn opvoedende taak ondermijnen. Ook deze verhouding verdwijnt na 1915. Kinderen lijken vooral in de boeken vanaf 1925 tegen Zwarte Piet op te kijken. Dit zijn ook de boeken waarin Zwarte Piet meer als kindervriend verbeeld wordt. Over het algemeen is Zwarte Piet vriendelijk.

Afwijking woord en beeld

Het komt niet altijd voor dat woord en beeld elkaar aanvullen. Zo staat Zwarte Piet in *Sint Nikolaas en zijn knecht* (1880) wel op een afbeelding, maar wordt hier niks over in de lopende tekst gezet. In *Mee in den zak* (1915) zit Zwarte Piet op een stoel zijn pijpje te roken, met een roe in de hand, terwijl hij toekijkt hoe de kinderen werken in de tuin. Ook hier wordt niks over in de tekst vermeld. In een verhaal uit *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus* (1922) wordt beschreven dat Zwarte Piet heel boos wordt op mensen die Sinterklaas uitlachen. Maar op beeld ziet hij er vooral erg verschrikt uit en treedt hij niet handelend op. Het is van belang om deze afwijkingen te noemen, omdat tegenstellingen juist waardevolle inzichten bieden.

Conclusie en discussie

In dit onderzoek is geprobeerd de representatie van Zwarte Piet in historische kinder – en prentenboeken van 1850 tot 1950 op beschrijvende wijze weer te geven. Het blijkt dat Zwarte Piet altijd zwart is. Daarnaast heeft hij een onderdanige positie ten opzichte van Sinterklaas. Dat betekent echter niet dat hij verwaarloosd wordt of minderwaardig is, maar dat er sprake is van een wederzijdse afhankelijkheid. In die zin is Zwarte

Piet onmisbaar voor Sinterklaas. Ook kinderen zijn vaak op de hoogte van Zwarte Piet. Dat is vooral in de boeken tot en met 1920, waarin Zwarte Piet een eng figuur is, dat straffend optreedt. In de boeken die na de jaren 20 van de negentiende eeuw geschreven zijn wordt er juist meer tegen hem opgekeken. Toch blijft zijn bijzondere uiterlijk anderen verbazen of zelfs afschrikken.

Of dit inhoudt dat Zwarte Piet racistisch is, is lastig te bewijzen. Het bleek uitgesloten te zijn dat Zwarte Piet een andere huidskleur zou hebben. In *Sinterklaas blijft een zomer over* (1948) werd het zelfs vreemd gevonden als een knecht niet zwart zou zijn. Daarentegen werd er wel gezegd dat het niet uit maakt of iemand wit of zwart is. Toch blijven er heel wat boeken over die geen verklaring of inhoudelijke uitspraak doen over waarom Zwarte Piet zwart is en waar hij precies vandaan komt. Uit geen enkel boek wordt duidelijk gemaakt dat Zwarte Piet onvrijwillig of gedwongen in dienst bij Sinterklaas is. De boeken die de aanstelling van Zwarte Piet beschrijven, beschrijven allemaal het verhaal van een arme jongen, soms zelfs een wees. De oude Sinterklaas ziet in deze sterke, jonge jongen een perfecte knecht. Kinderen die deze boeken lezen, zien in de figuur van Zwarte Piet waarschijnlijk een sterke en belangrijke, soms ook strenge man.

Of iets als racistisch beschouwd wordt, is subjectief. Zwarte Piet heeft enkele eigenschappen die als racistisch beschouwd kunnen worden, maar dat wil niet zeggen dat hij een racistisch figuur is. Daar komt bij dat kinderen over dit soort zaken vaak nog geen mening hebben. Verder moet het benadrukt worden dat dit soort analytisch en beschrijvend onderzoek ook subjectief is. Dat begint al bij het kiezen van de boeken en de aspecten, bij het lezen en interpreteren en bij het beschrijven. Vervolgonderzoek zou moeten uitwijzen of uit een groter corpus ook andere resultaten gevonden worden. Daarnaast is er in dit onderzoek alleen rekening gehouden met kinderboeken. Andere mediums zoals films of toneelstukken kunnen ook waardevolle inzichten bieden in de representatie van Zwarte Piet.

Bijlage

Benaming	Titel	Jaar	Focalisator
'Knecht', 'knechtje'	1. <i>Sint – Nikolaas en zijn knecht</i>	1850	Sinterklaas
	2. <i>Sint – Nikolaas en zijn knecht</i>	1880	
	3. <i>Het feest van Sint Nikolaas</i>	1891	
	5. <i>Voor 't Kleine Volkje. Het Boek van St' Nicolaas</i>	1900	
	<i>Sint – Nicolaas Vertellingen voor jong en oud</i>	1905	
	9. <i>Mee in den zak</i>	1915	
	10. 'Toen Sinterklaas klein was en wat anders': <i>Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus</i>	1922	
	10. 'Klaas': <i>Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus</i>	1922	
	'Een Sint – Nicolaasdag van Dokters Mieker': <i>Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus</i>	1922	
	10. 'Sinterklaasvertelling. "Meneer Oom"': <i>Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus</i>	1922	
	11. <i>St' Nicolaas te Zierikzee</i>	1925	
	13. <i>Sinterklaas</i>	1932	
	14. <i>Moriaantje zwart als roet</i>	1941	
	16. <i>Sinterklaas in den hemel en op de aarde</i>	1947	
	17. <i>Sinterklaas blijft een zomer over</i>	1948	
	18. <i>Sint Nicolaas Boek</i>	1950	
	19. <i>Sint – Nicolaas en de Poppekast</i>	?	
'Helper'	6. <i>Sint – Nicolaas Vertellingen voor jong en oud</i>	1905	
'Diender', 'bediende'	10. 'Klaas': <i>Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus</i>	1922	
	11. <i>St' Nicolaas te Zierikzee</i>	1925	
	20. <i>Een Sinterklaasvertelling</i>	?	
'Paardenknecht'	11. <i>St' Nicolaas te Zierikzee</i>	1925	
'Schouwvegertje'	16. <i>Sinterklaas in den hemel en op de aarde</i>	1947	Sint – Pieter
'Baasje'	10. 'Hoe het kwam dat Sinterklaas Pieterbaas in dienst nam': <i>Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus</i>	1922	
'Pieterbaas'	12. <i>De wonderlijke avonturen van Pieterman</i>	1928	
'Pieter – m'n knecht', 'Piet de knecht'	7. <i>Sinterklaas – Vertellingen</i>	1910	
'Piet', 'Pietje'	7. <i>Sinterklaas – Vertellingen</i>	1910	
	9. <i>Mee in de zak</i>	1915	
	10. 'Een Sint – Nicolaasdag van Dokters Mieker': <i>Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus</i>	1922	
	10. 'Hoe het kwam dat Sinterklaas Pieterbaas in dienst nam': <i>Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus</i>	1922	
	11. <i>St' Nicolaas te Zierikzee</i>	1925	
	12. <i>De wonderlijke avonturen van Pieterman</i>	1928	
	13. <i>Sinterklaas</i>	1932	
	14. <i>Moriaantje zwart als roet</i>	1941	
'Pieter'	18. <i>Sint Nicolaas Boek</i>	1950	
	3. <i>Het feest van Sint – Nicolaas</i>	1891	
	9. <i>Mee in den zak</i>	1915	
'Pieterman'	13. <i>Sinterklaas</i>	1932	
	9. <i>Mee in den zak</i>	1915	

	13. <i>Sinterklaas</i>	1932	
	14. <i>Moriaantje zwart als roet</i>	1941	
‘Pieter - lief’	9. <i>Mee in den zak</i>	1915	Kinderen
‘De zwarte’, ‘het zwartje’	9. <i>Mee in den zak</i>	1915	
	16. <i>Sinterklaas in den hemel en op de aarde</i>	1947	Sint – Pieter
‘Zwarte(n) knecht’, ‘zwart knechtje’	6. <i>Sint – Nicolaas Vertellingen voor jong en oud</i>	1905	
	7. <i>Sinterklaas – Vertellingen</i>	1910	
	8. <i>Sint – Nicolaasavond</i>	1915	
	10. ‘Hoe het kwam dat Sinterklaas Pieterbaas in dienst nam’: <i>Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus</i>	1922	
	10. ‘Het sprookje van Sint Nicolaas en den Vliegernier’: <i>Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus</i>	1922	
	10. ‘Sinterklaasvertelling. “Meneer Oom”’: <i>Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus</i>	1922	
	18. <i>Sint Nicolaas Boek</i>	1950	
	20. <i>Een Sinterklaasvertelling</i>	?	
	19. <i>Sint – Nicolaas en de Poppekast</i>	?	
‘Zwarte baas’	13. <i>Sinterklaas</i>	1932	
‘Zwarte neger’	13. <i>Sinterklaas</i>	1932	
‘Neger’	17. <i>Sinterklaas blijft een zomer over</i>	1948	
‘Pekzwart ventje’	16. <i>Sinterklaas in den hemel en op de aarde</i>	1947	Sint – Pieter
‘Klein negertje’	16. <i>Sinterklaas in den hemel en op de aarde</i>	1947	
‘Arm negertje’	16. <i>Sinterklaas in den hemel en op de aarde</i>	1947	Zwarte Piet
‘Lief negertje’	16. <i>Sinterklaas in den hemel en op de aarde</i>	1947	Sint – Pieter
‘Negerknecht’	17. <i>Sinterklaas blijft een zomer over</i>	1948	
‘Negerjongen’	17. <i>Sinterklaas blijft een zomer over</i>	1948	
‘Klein zwart ventje’	10. ‘Hoe het kwam dat Sinterklaas Pieterbaas in dienst nam’: <i>Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus</i>	1922	
‘Klein zwart pummeltje’	16. <i>Sinterklaas in den hemel en op de aarde</i>	1947	Sint - Pieter
‘Zwarte jongen’	20. <i>Een Sinterklaasvertelling</i>	?	
‘Zwarte Piet’, ‘Zwart Pietje’	7. <i>Sinterklaas – Vertellingen</i>	1910	
	9. <i>Mee in den zak</i>	1915	
	10. ‘Toen Sinterklaas klein was en wat anders’: <i>Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus</i>	1922	
	10. ‘Klaas’: <i>Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus</i>	1922	
	10. ‘Een Sint – Nicolaasdag van Dokters Mieker’: <i>Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus</i>	1922	
	10. ‘Sinterklaasvertelling. “Meneer Oom”’: <i>Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus</i>	1922	
	11. <i>St’ Nicolaas te Zierikzee</i>	1925	
	14. <i>Moriaantje zwart als roet</i>	1941	
	16. <i>Sinterklaas in den hemel en op de aarde</i>	1947	
	17. <i>Sinterklaas blijft een zomer over</i>	1948	
	18. <i>Sint Nicolaas Boek</i>	1950	
‘Zwarte(n) Pieterbaas’	7. <i>Sinterklaas – Vertellingen</i>	1910	
	18. <i>Sint Nicolaas Boek</i>	1950	
‘Zwarte knaap’	11. <i>St’ Nicolaas te Zierikzee</i>	1925	

‘Pieter den zwarten knecht’	3. <i>Het feest van Sint – Nicolaas</i>	1891	
	10. ‘Hoe het kwam dat Sinterklaas Pieterbaas in dienst nam’: <i>Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus</i>	1922	
‘Pietermanknecht’	18. <i>Sint Nicolaas Boek</i>	1950	
‘Piet de knecht’	18. <i>Sint Nicolaas Boek</i>	1950	
‘Pietje zijn zwart knechtje’	16. <i>Sinterklaas in den hemel en op de aarde</i>	1947	
‘Pietjeknecht’	18. <i>Sint Nicolaas Boek</i>	1950	
‘Zwarten Pieter’	3. <i>Het feest van Sint – Nicolaas</i>	1891	
‘Zwart - Jan’	5. <i>Voor ‘t Kleine Volkje. Het Boek van St’ Nicolaas</i>	1900	
‘Jan’	5. <i>Voor ‘t Kleine Volkje. Het Boek van St’ Nicolaas</i> 20. <i>Een Sinterklaasvertelling</i>	1900 ?	
‘Jan de knecht’	5. <i>Voor ‘t Kleine Volkje. Het Boek van St’ Nicolaas</i>	1900	
‘Pieter uit Moorenland’	13. <i>Sinterklaas</i>	1932	
‘Mondriaan’	9. <i>Mee in den zak</i>	1915	
‘De Moor’, ‘t Moortje’	9. <i>Mee in den zak</i>	1915	
‘Trouwe Moor’	11. <i>St’ Nicolaas te Zierikzee</i>	1925	
‘Moortje Pedro’	10. ‘Hoe het kwam dat Sinterklaas Pieterbaas in dienst nam’: <i>Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus</i>	1922	
‘Morjaan’, ‘Moriaantje’	9. <i>Mee in den zak</i>	1915	
	10. ‘Hoe het kwam dat Sinterklaas Pieterbaas in dienst nam’: <i>Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus</i>	1922	
De Moorenknaap	11. <i>St’ Nicolaas te Zierikzee</i>	1925	
‘Bonte harlekijn’	10. ‘Toen Sinterklaas klein was en wat anders’: <i>Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus</i>	1922	Schoolkinderen
	11. <i>St’ Nicolaas te Zierikzee</i>	1925	Zingende kinderen
	18. <i>Sint Nicolaas Boek</i>	1950	
‘Tim – Patta – Toe – Te - Foe’	16. <i>Sinterklaas in den hemel en op de aarde</i>	1947	Zwarte Piet (naam vóór doop)
‘Pedro’	18. <i>Sint Nicolaas Boek</i>	1950	
‘Peter’	18. <i>Sint Nicolaas Boek</i>	1950	

Tabel 2: Benaming Zwarte Piet

Bibliografie

Primaire literatuur

Abrahamsz, S en F.J. Hoffman. *Sinterklaas – Vertellingen*. Zutphen: P. Van Belkum Az., ca. 1910.

Aghata, Henriëtte Blaauw. *Sint Nicolaasavond*. Alkmaar: Gebr. Kluitman, 1915.

Bellaart, P.F., W.P. Ebbinge Wubben – van Hasselt, Ida Heijermans, N. Van Hichtum, W.G. Van de Hulst, Emmy van Lokhorst. *Het Sinterklaasboek voor Broer en Zus*. Amsterdam: H. Meulenhoff, 1922.

Bouwmeester, J.C. *Een Sinterklaasvertelling*. Zutphen: W.J. Thieme & Cie., (? , ca. 189X)

Burgdorffer, Nellie. *De legende van de Heiligen Nicolaas*. Amsterdam: H.J.G. Strengtholt, 1942.

Claes, Ernest. *Sinterklaas in den hemel en op de aarde*. Utrecht: Uitgeverij de Fontein, 1947.

Frankie, S. *Sinterklaas*. Den Haag: G.B. van Goor Zonen, 1932.

Hardenberg, Louise en W. Haanstra. *Sint – Nicolaas en de Poppekast. Vertellingen, versjes en tooneeltjes. Uit het Maandblad voor het Onderwijs*. Leiden: Mej. L. Hardenberg, (? , ca. 189X)

Lina. *Het feest van Sint – Nicolaas*. Groningen: W.R. Casparie, 1891.

Maathuis – Ilcken, S en Henr. Dietz. *Voor 't Kleine Volkje. Het Boek van St. Nicolaas. Verhalen en versjes voor kinderen*. Gouda: Gb. Van Goor Zonen, ca. 1900.

Mets, W. *Sint – Nicolaas Vertellingen voor jong en oud*. Helder: J.H. van Balen, ca. 1905.

Muller, J.K.G. en W. Metsz Tz. *In Wintermaand. Sint – Nikolaas – en Kerstvertellingen*. Helder: C. De Boer Jr., ca. 1891.

Oom Abraham. *Mee in den zak. De enstige lotgevallen van stoute Grietje en Pietje aan de jeugd verhaald door Oom Abraham*. Amsterdam: Gebr. Koster, 1915.

Schenkman, Jan. *Sint – Nikolaas en zijn knecht*. Amsterdam: J. Vlieger, 1880.

Schenkman, Jan. *Sint – Nikolaas en zijn knecht*. Amsterdam: G. Theod. Bom, 1850.

Stamperius, J. *St' Nicolaas te Zierikzee*. Ziekrikzee: Firma A.G. de Mooij, ca. 1925.

Stratenus, Louise. *Een Sint – Nicolaaskind*. Heusden: L.J. Veerman, (tweede druk, 190X).

Van Eyk, Henriëtte. *Sinterklaas blijft een zomer over*. Amsterdam: Querido, 1948.

Van Leeuwen, Nans. *Sint Nicolaas Boek*. Amsterdam: Mulder & Zoon, 1950.

Vollewens – Zeijlemaker, Greta. *De wonderlijke avonturen van Pieterman*. Gouda: Gb. Van Goor Zonen, 1928.

Wiebenga, Nel. *Moriaantje zwart als roet*. Amsterdam: Scheltens & Giltay, 1941.

Secundaire literatuur

Bal, M. G. 'Zwarte Piet's *Bal Masqué*'. In: Hellemans, B (ed.). *Denken over cultuur: Een introductie voor geesteswetenschappen*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2003, pp. 225 – 255.

Boer-Dirks, E. 'Nieuw licht op Zwarte Piet'. Een kunsthistorisch antwoord op de vraag naar de herkomst van Zwarte Piet', *Volkskundig Bulletin. Tijdschrift voor Nederlandse cultuurwetenschap* 19. Uitgave van het Meertens Instituut, (1993): 1-35.

Booy, F. *Op zoek naar Zwarte Piet. Een speurtocht naar de herkomst, de ontwikkeling en de betekenis van de dienaar van Sinterklaas*. Eindhoven: Stochting Sint Nicolaas Comité, 2003.

Ghesquire, R. *Van Nicolaas van Myra tot Sinterklaas: de kracht van een verhaal*. Amersfoort: Acco, 1989.

Ghesquiere, Rita, Vanessa Joosen, Helma van Lierop – Debrauwer, *Een land van waan en wijs: geschiedenis van de Nederlandse jeugdliteratuur*. Amsterdam: Uitgeverij Atlas, 2014.

Helsloot, J.I.A. 'De ambivalente boodschap van de eerste 'Zwarte Piet''. *De kleine Olympus. Over enkele figuren uit de alledaagse mythologie*. Eveline Doelman en John Helsloot (red.). Amsterdam: KNAW Press (2008): 93-117.

Helsloot, J.I.A. 'De strijd om Zwarte Piet'. *Veranderingen van het alledaagse 1950-2000*, Hoving, I.A. & H.T. Dibbitts & M. Schrover (ed.). Den Haag: Sdu, 2005, pp. 249-271.

Helsloot, J.I.A. 'Is Zwarte Piet uit te leggen?'. *Sinterklaas verklaard*. W. Koops, M. Pieper en E. Boer (ed.). Amsterdam: SWP, 2009, 76-85.

Het Meertens Instituut, "Vragen over Zwarte Piet", geraadpleegd op 12 februari 2019, <http://www.meertens.knaw.nl/cms/nl/onderzoek/faq/145825-vragen-over-zwarte-piet>

Koning, Elisabeth. 'Zwarte Piet, een blackfacepersonage. Een eeuw aan blackfacevermaak in Nederland.' *Tijdschrift voor Geschiedenis* 131, nr. 4, 2018, 551 – 575.

Kwant, Aletta. *Geraakt door prentenboeken. Effecten van het gebruik van prentenboeken op de sociaal – emotionele ontwikkeling van kleuters*. PhD diss., Delft: Eburon, 2011.

Mesman, J., S. Janssen & L. Van Rosmalen. 'Black Pete through the Eyes of Dutch Children'. *PloS ONE*: 11, nr. 6, (2016): 1 – 14.

Nap, H., I. Van der Zande, E. Kramer et al. 'Onder de huid van Zwarte Piet. (Schrik)figuren rond het Sint – Nicolaasfeest in de negentiende eeuw'. *De Moderne Tijd: De Lage Landen, 1780 – 1940* 2, nr. 2, 2018, 161 – 186.

Stipriaan, A. van. *Een cultuurhistorisch perspectief op Zwarte Piet. Repliek voor de Raad van State op de argumenten van Het pietengilde over de Pieten-kwestie in de Amsterdamse Sinterklaasintocht en de eerdere uitspraak van de rechtbank daarover*. Rotterdam: NiNsee, 2018.

Zwarte Piet in kinderboeken (1950 – 2013): de resultaten

Corpus

In negentien Nederlandse kinderboeken uit de periode 1950 tot en met 2013 is de representatie van Zwarte Piet geanalyseerd aan de hand van een vooraf opgesteld analysemodel. In dit model werden de secties ‘woord’ en ‘beeld’ van elkaar onderscheiden.

Onder de sectie ‘beeld’ vallen de aspecten: huidskleur, gezichtskenmerk en haar, kleding en schoeisel, handelingen en attributen, de verhouding tot Sint en de verhouding tot anderen. Onder de sectie ‘woord’ vallen de volgende aspecten: benaming, herkomst en taalgebruik, de verhouding tot Sint, de verhouding tot anderen, beschreven uiterlijk, handelingen (attributen) en de afwijking tussen woord en beeld indien aanwezig. Met ‘de afwijking tussen woord en beeld’ bedoelen we de opvallende verschillen tussen een afbeelding en wat hierover in de tekst gezegd wordt.

De bestudeerde kinderboeken zijn afkomstig uit Het KinderBoekenHuis te Winsum. Deze boeken vormden het corpus, dat is weergegeven in tabel 1. Van sommige boeken is het precieze jaartal niet bekend. Bij deze boeken staat een vraagteken. Er is geprobeerd om een zo compleet mogelijk overzicht te geven van de boeken uit de periode 1950 tot 2013, om op die manier te onderzoeken of er sprake is van een verandering of trend rond de beeldvorming van Zwarte Piet. Uiteindelijk zijn de volgende negentien kinderboeken geanalyseerd:

Tabel 1

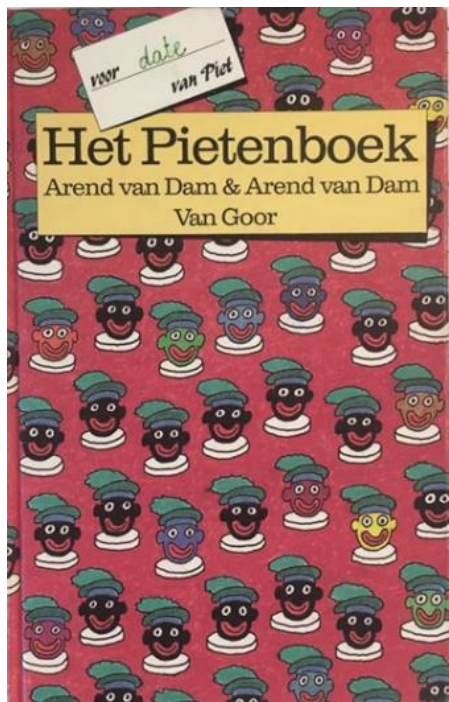
<i>St. Nicolaas weer in ons Land!</i>	Uitgegeven door Importhuis Gebrs. Spanjersberg - Rotterdam	1950 (?)
<i>De Hulsinterklaas</i>	Jean Dulieu	1952
<i>Het feest van Sinterklaas</i>	Jan Mens	1957
<i>Het boek voor Sinterklaas</i>	D. van der Stoep & Aize Visser (red.)	1958
<i>De legende van den Heiligen Nicolaas - Van suikergoed en marsepein en nog veel meer..</i>	Swanenburg-Koster & Snelle	1960 (?)
<i>Sinterklaas zet zijn schoen</i>	Margreet Bruijn	1965
<i>O, die zwarte pieten!</i>	Annet van Battum	1967
<i>Groot Sinterklaasboek</i>	Nelly Kunst	1970 (?)
<i>Sinterklaas en de Hulpzwartepieten - Pieterbazen zijn nooit moe</i>	Margreet Bruijn	1975
<i>Dag, Sinterklaasje</i>	Mies Bouhuys	1978
	Jacques Vriens & Dagmar Stam	1983
<i>Het dagboek van Zwarte Piet</i>	Marc de Bel	1989
<i>Het pietenboek</i>	Arend van Dam & Van Dam – Van Goor	1990
<i>De reis van Sinterklaas</i>	Henk Figee	1991
<i>Daar wordt aan de deur geklopt</i>	Ineke Verschuren	2000
<i>Sinterklaas-Kapoentje</i>	Freddie Langelier	2001
<i>Derde schoorsteen rechts</i>	Judith Eiselin & Martijn van der Linden	2008
<i>Sinterklaas</i>	Charlotte Dematons	2012
<i>Toen Sinterklaas met het vliegtuig kwam</i>	Carice van Houten & Anette Marnat	2013

Beeld

De afbeeldingen en prenten van Zwarte Piet worden hier besproken en verklaard. Ook de afbeeldingen en prenten op boekomslagen horen hierbij. De meeste kinderboeken bevatten minstens één afbeelding van Zwarte Piet. Alleen in het boek *Het feest van Sinterklaas* van Jan Mens wordt Zwarte Piet niet afgebeeld.⁷⁷ In dat boek is alleen de tekst geanalyseerd.

Uiterlijke kenmerken: Huidskleur

Zwarte Piet wordt in de meeste boeken afgebeeld met een zwarte of (donker)bruine huidskleur. In twee van de kinderboeken worden Zwarte Pieten met een andere huidskleur weergegeven. In *Het Pietenboek* van Van Dam & Van Dam - Van Goor worden op de boekomslag en in het boek zelf regenboogpieten, roetveegpieten en witte Pieten afgebeeld (zie figuur 1).⁷⁸ Ook in het boek *Sinterklaas* van Charlotte Dematons worden een paarse en een blauwe Zwarte Piet afgebeeld. Opmerkelijk hierbij is dat het er maar twee zijn: de andere honderden afgebeelde Zwarte Pieten in dat boek zijn zwart of donkerbruin. Nog opvallender is het dat de twee gekleurde Pieten uitgelachen en raar aangekeken worden door andere Zwarte Pieten (zie figuur 2).⁷⁹ Het ‘donkerkleurig’ of zwart zijn van de Zwarte Pieten lijkt in *Sinterklaas* (2012) dus normaal of in ieder geval normaler te zijn, want Zwarte Pieten met een andere kleur komen nauwelijks voor en worden bespot. De twee boeken waarin andere huidskleuren dan donkerbruin of zwart verschenen, zijn beide na 1990 uitgebracht. Er is dus een trend te zien in de huidskleur van Zwarte Piet: na 1990 worden sommige Zwarte Pieten ook met andere huidskleuren afgebeeld.

Figuur 1

Figuur 2

Uiterlijke kenmerken: lippen en haar

Zwarte Piet wordt in veel boeken afgebeeld met opvallende uiterlijke kenmerken. In de meeste kinderboeken wordt Zwarte Piet afgebeeld met uitvergrote, dikke lippen. Op de afbeeldingen met kleur

⁷⁷ Jan Mens, *Het feest van Sinterklaas* (1950).

⁷⁸ Van Dam & Van Dam-Van Goor, *Het Pietenboek* (1990).

⁷⁹ Charlotte Dematons, *Sinterklaas* (2012).

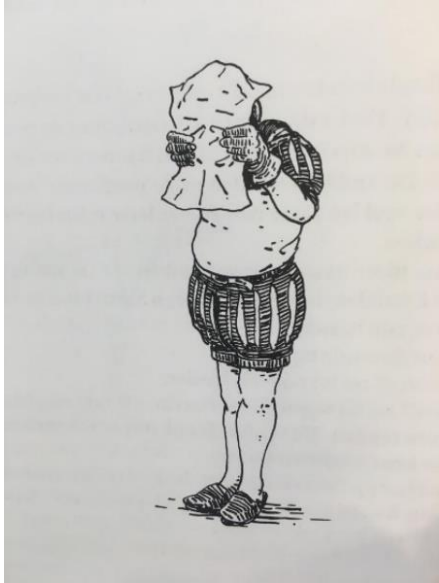
zijn de lippen rood. In *De Hulpsinterklaas* (1952) en *Van Suikergoed en Marsepein...* (1960) worden de lippen zo nauwkeurig en uitvergroot afgebeeld, dat Zwarte Piet bijna een karikatuur lijkt (zie respectievelijk figuur 3).

Figuur 3

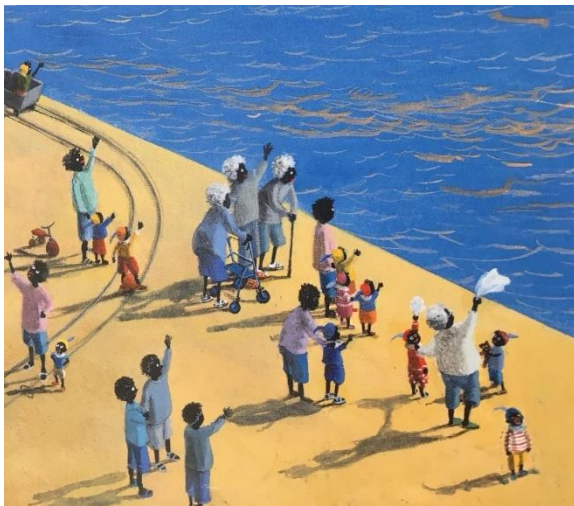
In *De reis van Sinterklaas* (1991) worden de gezichten van de Zwarte Pieten daarentegen helemaal niet afgebeeld: alleen hun kleding en schoenen staan op de prenten. Het afbeelden van hun gezichten lijkt niet van belang te zijn voor de auteur (zie figuur).⁸⁰ Daarnaast vallen de lippen van Zwarte Piet helemaal niet op in de kinderboeken *Daar wordt aan de deur geklopt* (2000) en *Toen Sinterklaas met het vliegtuig kwam* (2013). De lippen van de Zwarte Pieten worden in die boeken veel minder nauwkeurig afgebeeld en niet op een karikature wijze uitvergroot.

⁸⁰ Henk Figee, *De reis van Sinterklaas* (1991).

Figuur 4

Voor het haar van Zwarte Piet geldt hetzelfde als voor de lippen: dit wordt in veel kinderboeken op dezelfde manier weergegeven, namelijk zwart en krullend. In enkele van de kinderboeken wordt het haar kort en zwart of bruin afgebeeld. In twee kinderboeken werd het haar van Zwarte Piet anders afgebeeld. In deze boeken werden de oude Zwarte Pieten met grijs haar afgebeeld: *Sinterklaas* (2012) (zie figuur 5) en *Het Pietenboek* (1990) van Van Dam & Van Dam-Van Goor.⁸¹ Er worden in deze twee boeken niet alleen bejaarde, maar eveneens kinderzwartepieten afgebeeld. Het verschil in uiterlijk tussen de Zwarte Pieten geeft weer dat er in deze boeken Zwarte Pieten met verschillende leeftijden aanwezig zijn: ze lijken als Zwarte Piet te worden geboren. Dit is anders dan in andere boeken, waarin wordt afgebeeld hoe je een Zwarte Piet kunt worden. In die boeken lijkt Zwarte Piet meer een beroep te zijn. Onder andere in *Sinterklaas zet zijn schoen* (1965) en *Het boek voor Sinterklaas* (1958) lijkt het zijn van Zwarte Piet een beroep.⁸²

Figuur 5

⁸¹ Dematons, *Sinterklaas* (2012).

⁸² D. van der Stoep & A. Visser, *Het boek voor Sinterklaas* (1958).

Uiterlijke kenmerken: kleding en schoeisel

Zwarte Piet wordt in de meeste kinderboeken afgebeeld in een page pak. Een duidelijke afbeelding hiervan staat in *Het boek voor Sinterklaas* (1958) (Zie figuur 6). Het Zwartepietenpak bestaat op de meeste afbeeldingen uit een witte kraag, een (gekleurd) fluwelen pak en een baret met veer. Het schoeisel van Zwarte Piet wordt per boek verschillend afgebeeld: soms draagt hij schoenen met gespen, laarsjes of gympen. In een paar kinderboeken wordt Zwarte Piet met andere kleding of ander schoeisel gepresenteerd, dat is meestal wanneer hij gaat slapen. Bijvoorbeeld in *Sinterklaas zet zijn schoen* (1965) van Margreet Bruijn wordt Zwarte Piet weergegeven in slaapkleding en met blote voeten.⁸³ Ook in *Het Pietenboek* (1990) wordt hij een pyjama afgebeeld. Opvallend is dat hij in dit boek ook clownskleding draagt als hij zich in het circus bevindt.⁸⁴

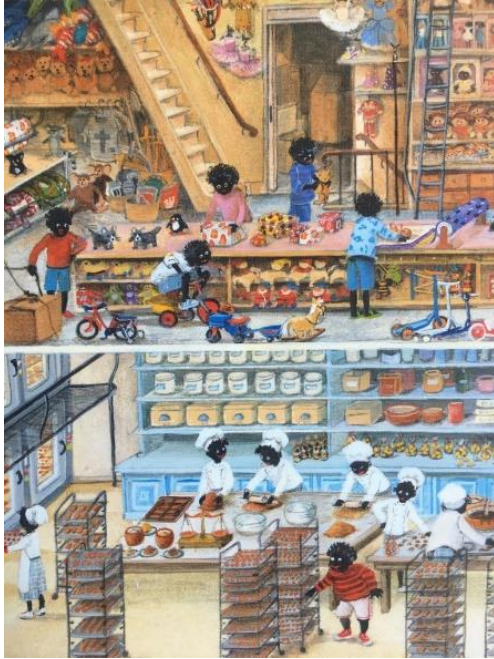
In *Sinterklaas* (2012) van Charlotte Dematons worden de Zwarte Pieten in allerlei kleding met verschillende kleuren gepresenteerd. Op de tekeningen dragen zij niet altijd een page pak, zoals in andere boeken afgebeeld wordt. De Zwarte Pieten dragen allemaal verschillende pakjes: in de keuken dragen ze schorten, op de slaapkamers pyjama's, in de andere ruimtes dragen ze een shirt en een korte broek. Dematons heeft de verschillen in kleding per ruimte en activiteit van de Zwarte Pieten erg gedetailleerd afgebeeld. Hun kleding wordt afgestemd op het werk dat ze doen. Opmerkelijk hierbij is dat elke Zwarte Piet uniek afgebeeld wordt, geen enkele draagt hetzelfde pakje (zie figuur 7).

Figuur 6

⁸³ Margreet Bruijn, *Sinterklaas zet zijn schoen* (1965), 18.

⁸⁴ Van Dam & Van Dam-Van Goor, *Het Pietenboek* (1990), 73.

Figuur 7

Handelingen en attributen

De kleding en het schoeisel van de Zwarte Pieten is in *Sinterklaas* (2012) afgestemd op hun handelingen. Opvallend is dat in de geanalyseerde kinderboeken Zwarte Piet voornamelijk afgebeeld wordt als hij werkgerichte handelingen uitvoert. Met werkgerichte handelingen bedoelen we de activiteiten waarbij de Zwarte Pieten (zwaar) lichamelijk werk of andere taken moeten verrichten. Voorbeelden van handelingen die vaak afgebeeld worden zijn: cadeaus uitdelen, de zak tillen, de staf dragen, het paard van Sint begeleiden en verzorgen, door de schoorsteen klimmen, cadeaus en snoep uitdelen, de deur openhouden en op daken klimmen. Meestal zijn de handelingen in opdracht van Sinterklaas. Bijvoorbeeld in *Sint Nicolaas weer in ons land!* (1950) wordt Sinterklaas aan alle kanten verzorgd en bediend door de Zwarte Pieten.⁸⁵ Ook moet Zwarte Piet het dak op klimmen via de regenpijp om cadeautjes door de schoorstenen te gooien (zie figuur 8). In *Sinterklaas* (2012) voeren de Pieten nog veel meer werkgerichte taken uit, die hierboven nog niet genoemd zijn, zoals: tuinieren, koken, schoonmaken, tafeldekken, was ophangen en pepernoten bakken.⁸⁶

⁸⁵ Gebr. Spanjersberg, *Sint Nicolaas weer in ons land!* (1950), 3.

⁸⁶ Charlotte Dematons, *Sinterklaas* (2012).

Figuur 8

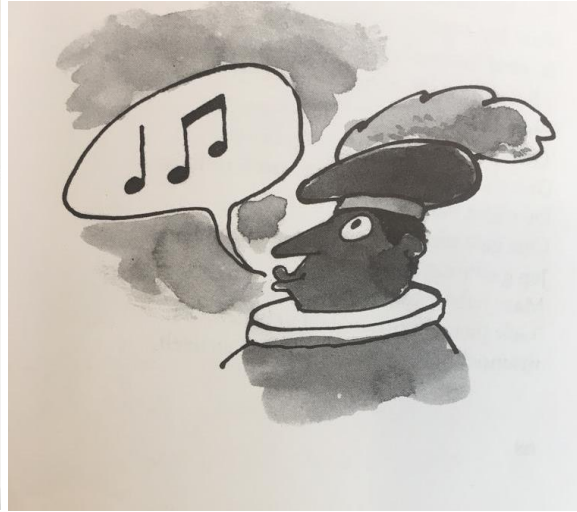
Naast werkgerichte handelingen worden entertainende handelingen van de Zwarte Pieten afgebeeld in de kinderboeken. Met de entertainende handelingen worden de handelingen bedoeld, waarbij de Zwarte Pieten clownachtige of acrobatische handelingen uitvoeren om (voornamelijk) ouders en kinderen te vermaken. In de boeken *O, die Zwarte Pieten!* (1967), *Dag Sinterklaasje* (1983), *Pieterbazen zijn nooit moe* (1978) en *Sinterklaas* (2012) dansen de Zwarte Pieten en doen zij acrobatisch kunstjes voor kinderen en ouders (zie figuur 9). De entertainende handelingen worden veel minder vaak afgebeeld dan de werkgerichte handelingen in de kinderboeken. In de geanalyseerde kinderboeken die voor 1960 zijn uitgebracht worden helemaal geen entertainende handelingen uitgevoerd op de afbeeldingen.

Opvallend is dat de Zwarte Pieten bijna geen vrijetijdsbestedingen beoefenen op de afbeeldingen en prenten. Ze zijn daarop vooral bezig met het uitvoeren van handelingen voor anderen: Sinterklaas, ouders en kinderen. Er zijn wel enkele uitzonderingen te benoemen van kinderboeken waarin de Zwarte Pieten wel vrijetijd besteden. In *Het Pietenboek* (1990) zingt of fluit een Zwarte Piet (zie figuur 10).⁸⁷ In *Het dagboek van Zwarte Piet* (1989) en *Het Pietenboek* (1990) schrijft Zwarte Piet en in *Sinterklaas* (2012) spelen en lezen de Zwarte Pieten. In *De reis van Sinterklaas* (1991) leest Zwarte Piet eveneens een boek. Dit zijn de enige voorbeelden van kinderboeken, waarin Zwarte Piet handelingen niet voor andere lijkt te doen, maar voor zichzelf. Opmerkelijk is dat de kinderboeken waarin zij handelingen uitvoeren in hun vrije tijd, allemaal rond 1990 of daarna gepubliceerd zijn.

⁸⁷ Van Dam & Van Dam-Van Goor, *Het Pietenboek* (1990)

Figuur 9

Figuur 10

De verhouding tot Sinterklaas

De handelingen die de Zwarte Pieten uitvoeren zijn nauw verbonden met hun verhouding ten opzichte van Sinterklaas. Zwarte Piet wordt op veel prenten en afbeeldingen namelijk als onderdanig aan Sinterklaas afgebeeld. In *Sint Nicolaas weer in ons land!* (1950) en *Toen Sinterklaas met het vliegtuig kwam* (2013) zien we Sinterklaas bijvoorbeeld verzorgd en bediend worden door zijn Zwarte Pieten.⁸⁸ In veel kinderboeken houdt Zwarte Piet de deur open voor Sinterklaas, bijvoorbeeld in *Het boek voor Sinterklaas* (1958). In *Van Suikergoed en Marsepein...* (1960) en *Sinterklaas en de hulpzwartepieten* (1975) worden de Zwarte Pieten op bijna alle afbeeldingen afgebeeld lopend achter Sinterklaas aan. In *Groot Sinterklaasboek* (1970) wordt Zwarte Piet rennend achter Sinterklaas op zijn paard afgebeeld (zie figuur 11).⁸⁹

Figuur 11

⁸⁸ Carice van Houten & Anette Marnat, *Toen Sinterklaas met het vliegtuig kwam* (2013).

⁸⁹ Nelly Kunst, *Groot Sinterklaasboek* (1970), 27.

In *De reis van Sinterklaas* (1991) verschuilen de Zwarte Pieten zich voor Sinterklaas. Ook worden hun gezichten niet afgebeeld.⁹⁰ In *Sinterklaas-Kapoentje* (2001) wordt Zwarte Piet op elke prent afgebeeld achter Sinterklaas of ergens anders op de achtergrond.⁹¹ Zwarte Piet krijgt duidelijk een minder prominente positie als Sinterklaas.

In de meeste kinderboeken wordt Zwarte Piet dus als knecht afgebeeld en Sinterklaas als zijn baas. In *Sinterklaas* (2012) wordt dit nog duidelijker weergegeven. Zwarte Piet lijkt hier bijna minderwaardig aan Sinterklaas. Meerdere aspecten op de afbeeldingen duiden op deze minderwaardige en onderdanige positie van Zwarte Piet:

- 1) De Zwarte Pieten slapen allemaal op kleine krappe stapelbedden, terwijl Sinterklaas een eigen slaapkamer en een groot bed heeft. Dit is eveneens zo bij de kledingkasten, de badkamers en de hangmatten op de stoomboot: de Pieten worden op elkaar gepropt.
- 2) De mijter op het hek en het standbeeld van Sinterklaas laten de machtspositie van Sinterklaas ten opzichte van zijn Zwarte Pieten zien (zie figuur 12).

Figuur 12

Hoewel de onderdanige positie van Zwarte Piet ten opzichte van Sinterklaas vaak duidelijk wordt gemaakt op de afbeeldingen, zijn er toch enkele uitzonderingen te benoemen van afbeeldingen waar dit anders ligt. Zo wordt Sinterklaas in *Het dagboek van Zwarte Piet* (1989) bespioneerd door Zwarte Piet.

⁹⁰ Henk Figee, *De reis van Sinterklaas* (1991).

⁹¹ Freddie Langelier, *Sinterklaas-Kapoentje* (2001).

Zwarte Piet neemt hier dus niet de positie in van knecht, maar lijkt de controle te (willen) hebben over Sinterklaas.⁹² Ook in *Toen Sinterklaas met het vliegtuig kwam* (2013) wordt Zwarte Piet in een andere positie afgebeeld ten opzichte van Sinterklaas. Zij lijken letterlijk boven hem te staan en de ‘macht’ van hem over te nemen.⁹³

De verhouding tot anderen

De werkgerichte handelingen die afgebeeld worden in de kinderboeken, duiden dus voornamelijk op een baas-knechtrelatie tussen Sinterklaas en Zwarte Piet. Zwarte Piet lijkt onderdanig aan Sinterklaas te zijn. De afgebeelde handelingen zijn eveneens van belang om de verhouding van Zwarte Piet ten opzichte van andere personages weer te geven.

Allereerst valt op dat zijn gezichtsuitdrukking vaak hetzelfde is. In veel kinderboeken wordt Zwarte Piet vrolijk en lachend afgebeeld. Op deze afbeeldingen wordt hij vaak met kinderen en/of ouders weergegeven. Zo deelt hij in *Van Suikergoed en Marsepein...* (1960) cadeautjes uit aan kinderen.⁹⁴ Ook in *Groot Sinterklaasboek* (1970) en *Dag, Sinterklaasje* (1983) buigt Zwarte Piet zich naar de kinderen en lacht hij vrolijk en vriendelijk. Op andere afbeeldingen waar hij gepresenteerd wordt terwijl hij entertainende handelingen uitvoert, zien we de kinderen ook vaak plezier hebben en blij kijken. Een voorbeeld hiervan zien we in *Het Pietenboek* (1990) (zie figuur 13).⁹⁵

Figuur 13

De entertainende handelingen geven voornamelijk een positieve relatie weer tussen Zwarte Piet en de kinderen en ouders. Op deze positieve relatie laten enkele afbeeldingen een uitzondering zien. In *Sinterklaas-Kapoentje* (2001) wordt namelijk afgebeeld dat een kind in de zak van Sinterklaas gestopt wordt door Zwarte Piet (zie figuur 14).⁹⁶ Het kind lijkt hier bang voor hem te zijn en de andere kinderen op de afbeeldingen kijken geschrokken. In *De Hulpsinterklaas* (1952) zien we hiervan nog een voorbeeld. Het personage is klein en kijkt bang, waardoor Zwarte Piet groot en ‘eng’ lijkt (zie figuur 15).⁹⁷ Dit soort afbeeldingen zouden bij kinderen die het boek lezen, een angstig gevoel voor Zwarte Piet kunnen oproepen, omdat ze zichzelf kunnen identificeren met de kinderen op de afbeeldingen.

⁹² Marc de Bel, *Het dagboek van Zwarte Piet* (1989).

⁹³ Carice van Houten & Annette Marnat, *Toen Sinterklaas met het vliegtuig kwam* (2013).

⁹⁴ AA. Swanenburg-Koster & G. Snelle, *Van Suikergoed en Marsepein...* (1960?).

⁹⁵ Van Dam & Van Dam-Van Goor, *Het Pietenboek* (1990).

⁹⁶ Freddie Langelier, *Sinterklaas-Kapoentje* (2001).

⁹⁷ Jean Dulieu, *De Hulpsinterklaas* (1952).

Figuur 14

Figuur 15

Er is nog een kinderboek, waarin de relatie tussen Zwarte Piet en kinderen negatief lijkt te zijn. In *Toen Sinterklaas met het vliegtuig kwam* (2013) wordt afgebeeld dat ouders en kinderen tegen de Pieten protesteren.⁹⁸

De veranderende verhoudingen

De afgebeelde handelingen geven een beeld van de relatie tussen Zwarte Piet en Sinterklaas en tussen Zwarte Piet en andere personages in de kinderboeken. De voornamelijk werkgerichte handelingen wijzen op de onderdanige positie van Zwarte Piet ten opzichte van Sinterklaas. Deze baas-knechtrelatie overheerst in de geanalyseerde kinderboeken. Zwarte Piet wordt in de meeste boeken als onderdanig aan Sinterklaas afgebeeld. Wat opvalt is dat Zwarte Piet in de kinderboeken na 1989 soms in zijn vrijetijd wordt afgebeeld, terwijl dit in de kinderboeken voor 1989 nooit het geval is. De handelingen lijken meer vanuit zijn perspectief weergegeven te worden: hij schrijft een dagboek, leest, speelt en komt zelfs in opstand tegen Sinterklaas. Zwarte Piet lijkt meer een individu te worden na 1989, terwijl hij daarvoor alleen als knecht van Sinterklaas werd afgebeeld.

In de verhouding van Zwarte Piet ten opzichte van anderen wordt deze verandering minder duidelijk. De entertainende handelingen die de Zwarte Pieten uitvoeren geven vooral aan dat er een positieve relatie bestaat tussen Zwarte Pieten en de andere personages in de kinderboeken. Kinderen en ouders lachen om hem en hebben plezier als hij bij hen is. Deze positieve relatie tussen Zwarte Piet en andere personages overheerst in de kinderboeken. Uitzonderingen hierop zijn de kinderboeken waarin Zwarte Piet als eng of groot wordt weergegeven ten opzichte van kinderen. De personages op de afbeelding kijken bang naar hem. Dit zou ervoor kunnen zorgen dat kinderen die het boek lezen ook angstige gevoelens krijgen ten opzichte van Zwarte Piet.

Het enige boek waarin de relatie tussen Zwarte Piet en anderen totaal anders afgebeeld wordt, is *Toen Sinterklaas met het vliegtuig kwam* (2013). De wrijving tussen Zwarte Piet en de ouders en kinderen geeft een unieke situatie aan, die in geen enkel ander boek afgebeeld wordt. De afbeeldingen laten door de tijd heen een verandering zien, waarbij Zwarte Piet niet altijd meer afgebeeld wordt als het knechtje van Sinterklaas, maar meer als individu wordt gezien.

⁹⁸ Carice van Houten & Annette Marnat, *Toen Sinterklaas met het vliegtuig kwam* (2013).

Woord

De afbeeldingen en prenten van Zwarte Piet weergeven zijn uiterlijk, handelingen en verhouding ten opzichte van Sinterklaas en andere personages. De tekst in de kinderboeken is net zo belangrijk om over deze aspecten een uitspraak te kunnen doen. De stukken tekst waarin Zwarte Piet aan het woord komt of beschreven wordt, op zowel de boekomslagen als de pagina's, worden hier beschreven en verklaard.

Benaming

Zwarte Piet krijgt veel verschillende benamingen in de kinderboeken. In tabel 2 staat een overzicht van alle benamingen die voorgekomen zijn in de negentien kinderboeken. Erachter staat in welke kinderboeken deze namen voorkwamen.

Een aantal in de kinderboeken voorgekomen benamingen staan niet in de tabel. In deze boeken worden erg veel verschillende namen gebruikt voor de Zwarte Pieten. De meeste van deze namen lijken gebaseerd te zijn op de kleur, eigenschappen en kenmerken van Zwarte Piet. In *Het pietenboek* (1990) zijn dit bijvoorbeeld Gele Piet en Motorpiet, in *Groot Sinterklaasboek* (1970) Schrieltje, Snelvoet en Roetmoepje en in *Toen Sinterklaas met het vliegtuig kwam* (2013) worden Rekenpiet en Inpakpiet genoemd.

Tabel 2

Benaming	Voorgekomen in deze kinderboeken:
Zwarte Piet	Alle boeken, behalve: <i>Het feest van Sinterklaas</i> (1957)
Piet	De hulpsinterklaas (1952), Het feest van Sinterklaas (1957), Het boek voor Sinterklaas (1958), Sinterklaas zet zijn schoen (1965), O, die Zwarte Pieten (1967), Groot Sinterklaasboek (1970), Sinterklaas en de hulpzwartepieten (1975), Pieterbazen zijn nooit moe (1978), <i>Dag, Sinterklaasje</i> (1983), <i>Het dagboek van Zwarte Piet</i> (1989), Het Pietenboek (1990), Daar wordt aan de deur geklopt (2000), Sinterklaas-Kapoentje (2001), Derde schoorsteen rechts (2008), Sinterklaas (2012)
Knecht(je)	Sint Nicolaas weer in ons land! (1950), De hulpsinterklaas (1952), Het feest van Sinterklaas (1957), Het boek voor Sinterklaas (1958), Van suikergoed en marsepein (1960), Sinterklaas zet zijn schoen (1965), O, die Zwarte Pieten (1967), Groot Sinterklaasboek (1970), Sinterklaas en de hulpzwartepieten (1975), Pieterbazen zijn nooit moe (1978), Het Pietenboek (1990), De reis van Sinterklaas (1991).
Zwarte knecht	Sint Nicolaas weer in ons land! (1950), Het feest van Sinterklaas (1957), Groot Sinterklaasboek (1970), Pieterbazen zijn nooit moe (1978),
Pieterbaas	Het feest van Sinterklaas (1957), O, die zwarte Pieten! (1967), O, die Zwarte Pieten! (1967), Pieterbazen zijn nooit moe (1978), Daar wordt aan de deur geklopt (2000), Sinterklaas-Kapoentje (2001).

Pietermanknecht	Van suikergoed en marsepein (1960), Pieterbazen zijn nooit moe (1978)
Pieter	Het boek voor Sinterklaas (1957)
Pedro	Het boek voor Sinterklaas (1957)
Moriaan	Het boek voor Sinterklaas (1957)
Zwarte man	Van suikergoed en marsepein (1960)
Senor Piet	Pieterbazen zijn nooit moe (1978)
Roetmop	Het dagboek van Zwarte Piet (1989)
Nikker	Het dagboek van Zwarte Piet (1989)
Boeman, kinderbeul, sadist	Het dagboek van Zwarte Piet (1989)
Regenboogpieten	Het Pietenboek (1990)

De namen ‘Zwarte Piet’, ‘Piet’ en ‘Pieterbaas’ blijven tussen 1950 en 2013 in veel kinderboeken voorkomen. Zwarte Piet wordt in de meeste boeken door kinderen en ouders ‘Zwarte Piet’ genoemd. Deze benaming komt dan ook het meest voor in de kinderboeken. Door Sinterklaas wordt Zwarte Piet vaker ‘Piet’ of ‘knecht’ genoemd. Dit gebeurt bijvoorbeeld in *O, die Zwarte Pieten!* (1967).⁹⁹ Er treedt een verandering op in het gebruiken van de naam ‘knecht’. Dit wordt na 1991, in *De reis van Sinterklaas*, niet meer gedaan. ‘Zwarte knecht’ komt sinds 1978, in *Pieterbazen zijn nooit moe*, niet meer voor in de geanalyseerde kinderboeken.

De benaming als ‘nikker’, ‘roetmop’ en ‘boeman’ komen alleen voor in *Het dagboek van Zwarte Piet* (1989): Zwarte Piet schrijft hier dat kinderen hem met deze woorden uitschelden. Het is wel opvallend dat deze benaming alleen voorkomt als er vanuit het perspectief van Zwarte Piet geschreven is.

Herkomst en taalgebruik

Zwarte Piet is in het grootste gedeelte van de kinderboeken afkomstig uit Spanje. In sommige kinderboeken zien we dit aan zijn taalgebruik, in andere kinderboeken spreekt hij juist vloeiend Nederlands. In *Het feest van Sinterklaas* (1957) en *Sinterklaas-Kapoentje* (2001) komt Zwarte Piet helemaal niet aan het woord.

Als Zwarte Piet in het boek aan het woord komt varieert zijn taalgebruik erg. In veel boeken spreekt hij vloeiend Nederlands, terwijl zijn Nederlands in andere boeken zeer gebrekkig is. Een voorbeeld hiervan vinden we in *O, die Zwarte Pieten!* (1967) waar Zwarte Piet zegt: ‘Ik was opgesluit, ik had vergispt’.¹⁰⁰ Vaak spreekt hij hierbij met een rollende ‘r’.

In sommige boeken spreken de Pieten met Spaanse en Nederlandse woorden door elkaar heen. In *Het boek voor Sinterklaas* (1958) zegt de verteller bijvoorbeeld dat Zwarte Piet ‘rare Spaanse woorden’ gebruikt.¹⁰¹ Zwarte Piet gebruikt in *Het dagboek van Zwarte Piet* (1989) zelfs Engelse woorden tussen het Nederlands door, bijvoorbeeld ‘pickles’ in plaats van augurken.¹⁰² In *Sinterklaas zet zijn schoen* (1965) wordt gezegd dat Zwarte Piet ‘een beetje Nederlands moet kunnen lezen, schrijven en verstaan’.¹⁰³ Het lijkt er daardoor op dat Zwarte Piet van oorsprong geen Nederlands zou spreken. Opvallend genoeg zijn er in de, na 1989 gepubliceerde kinderboeken, geen buitenlandse woorden meer gevonden in het taalgebruik van de Zwarte Pieten.

⁹⁹ Annet van Battum, *O, die Zwarte Pieten* (1967).

¹⁰⁰ Annet van Battum, *O, die Zwarte Pieten* (1967), 57

¹⁰¹ D. van der Stoep & A. Visser, *Het boek voor Sinterklaas* (1958), 19.

¹⁰² Marc de Bel, *Het dagboek van Zwarte Piet* (1989).

¹⁰³ Margreet Bruijn, *Sinterklaas zet zijn schoen* (1965), 7.

Beschreven uiterlijk en gezichtsuitdrukking

Het uiterlijk van Zwarte Piet is een veel besproken onderwerp in de kinderboeken. Zijn lippen, tanden, ogen en kleding, maar voornamelijk zijn huidskleur wordt vaak benoemd door de personages in de boeken. Voornamelijk in de boeken vóór 1990 is dit het geval. Zo wordt in *Sint Nicolaas weer in ons land* (1950) gesproken over ‘die knechten, je weet wel, van die zwarten’. Zijn lippen en tanden worden beschreven als ‘zijn dikke, rode lippen krulden’ en ‘witte tanden blinken’ en over zijn ogen wordt gezegd: ‘Wat een ogen, brr!’.¹⁰⁴ In het boek *Het feest van Sinterklaas* (1957) van Jan Mens komt een zwarte chauffeur voor, waarvan wordt gezegd dat ‘zijn tanden blinken in zijn zwarte gezicht’.¹⁰⁵ De karakters in de boeken houden zich voortdurend bezig met het uiterlijk van Zwarte Piet en benoemen dit vaak zonder reden.

De huidskleur van Zwarte Piet is één van de meeste besproken uiterlijke kenmerken onder de boekpersonages. In *De hulpsinterklaas* (1952) wordt zijn huidskleur ook besproken: ‘Toen hij zijn pinkje terug had, bekeek hij het onopvallend om te zien of het niet zwart was geworden. Gelukkig had Zwarte Piet niet afgegeven!’.¹⁰⁶ Het zwart van Zwarte Piet hier door de personages niet gezien als zijn huidskleur, maar als het roet van de schoorsteen. In *Van Suikergoed en Marsepein...* (1960) en in *Sinterklaas zet zijn schoen* (1965) wordt dit ook benadrukt, wanneer Zwarte Piet door een personage beschreven wordt als ‘zo zwart als roet’. In *Dag, Sinterklaasje* (1983) vraagt een kind aan Zwarte Piet of hij zich nooit wast. De vader van het kind zegt dan dat het zwart er nooit meer afgaat.¹⁰⁷ De kleur van de Zwarte Pieten wordt dus vaak besproken, maar wordt soms gezien als het roet van de schoorsteen en andere keren als zijn echte huidskleur.

In veel kinderboeken spreken andere personages over het uiterlijk van Zwarte Piet, maar in *Het boek voor Sinterklaas* (1958) gebeurt iets opvallend. Zwarte Piet spreekt hier over zijn eigen uiterlijk: ‘Het is maar goed dat ik van mijzelf al zwart ben, want je weet niet hoe iemand eruit gaat zien van al dat klauteren door de schoorsteen.’¹⁰⁸ Hij geeft hier aan dat hij al een zwarte huidskleur heeft, voordat hij de schoorsteen in gaat.

In *Groot Sinterklaasboek* (1960) maakt Zwarte Piet zelfs een grapje over zijn eigen huidskleur tegen een jongetje die klei heeft gekregen (gebrekkig Nederlands): ‘Hij ook kan maken een Zwarte Piet, want er zijn ook een stuk zwarte klei bij’.¹⁰⁹ Het spreken van Zwarte Piet over zijn eigen uiterlijk en het maken van grappes hierover zien we in de andere boeken verder niet terug.

In sommige van de kinderboeken worden kinderen met een donkere huidskleur vergeleken met Zwarte Pieten. Meestal wordt deze vergelijking tussen donkere kinderen en Zwarte Pieten gemaakt door andere kinderpersonages in het boek. Dit gebeurt bijvoorbeeld in *Sinterklaas zet zijn schoen* (1965): ‘Hé, waarom ben je zwart? Kom je ook uit zo’n warm land?’ en ‘Nu lijkt hij Zwarte Piet wel! Zeg, waar is je roe en je zak? Heb je geen pepernoten bij je?’.¹¹⁰ Kinderen die dit lezen, zullen zich hierin herkennen en deze vergelijking zelf ook wel eens (kunnen) maken. In de meeste boeken wordt deze vergelijking tussen Zwarte Piet en mensen met een donkere huidskleur dan ook weerlegd.

Handelingen

De meeste handelingen die de Pieten uitvoeren worden gedaan in opdracht van Sinterklaas. Ze zijn dan ook, net als op de afbeeldingen te zien is, voornamelijk werkgericht. De meest voorkomende handelingen

¹⁰⁴ Gebr. Spanjersberg, *Sint Nicolaas weer in ons land* (1950), 2-3, 9.

¹⁰⁵ Jan Mens, *Het feest van Sinterklaas*, (1957), 53.

¹⁰⁶ Jean Dulieu, *De hulpsinterklaas* (1952), 28.

¹⁰⁷ Jacque Vriens & Dagmar Stam, *Dag, Sinterklaasje* (1983), 20.

¹⁰⁸ D. van der Stoep & A. Visser, *Het boek voor Sinterklaas* (1958), 20.

¹⁰⁹ Nelly Kunst, *Groot Sinterklaasboek* (1970), 23.

¹¹⁰ Margreet Bruijn, *Sinterklaas zet zijn schoen* (1958), 23, 39.

in de tekst zijn: de staf dragen, de zak dragen, cadeaus uitdelen en inpakken, handen schudden, de deur opendoen voor Sint, het paard verzorgen en begeleiden, schoorstenen beklimmen en in het boek van Sinterklaas schrijven. In sommige gevallen, zoals bijvoorbeeld in het boek *Sint Nicolaas weer in ons land* (1950), worden de Pieten door Sint gecommandeerd: 'Piet, pak die doos eens uit de zak!'.¹¹¹ Ook in *De reis van Sinterklaas* (1991) wordt dit gedaan: 'Lees voor!', 'Doorwerken jullie!' en 'Zeur niet!'.¹¹² Zoals vaak benoemd wordt in *Pieterbazen zijn nooit moe* (1978) zijn de Pieten harde werkers.¹¹³

De entertainende handelingen worden naast de werkgerichte handelingen het meest beschreven in de tekst. Het zijn van een Zwarte Piet lijkt in sommige boeken wel een beroep te zijn. Zo wordt in het boek *O, die Zwarte Pieten!* (1967) heel letterlijk beschreven wat Zwarte Pieten moeten kunnen om een goede Zwarte Piet te zijn: 'lenig zijn, touw zwaaien, evenwicht kunnen houden, raak kunnen gooien, oefenen op sneeuw en ijs, grappig zijn, schoorstenen kennen...'.¹¹⁴ Deze opsomming komt redelijk overeen met de andere beschreven entertainende handelingen in de kinderboeken. Het besteden van vrije tijd door de Zwarte Pieten, wordt daarentegen alleen benoemd in het boek *Het Dagboek van Zwarte Piet* (1989), waarin Zwarte Piet schrijft over zijn leven. In andere kinderboeken wordt soms nog benoemd dat hij leest, maar ook dit wordt vaak gedaan in opdracht van Sinterklaas. De handelingen lijken de Zwarte Pieten dus allemaal voor anderen uit de voeren: het werken doen zij voor Sinterklaas en het entertainen doen zij voor kinderen, ouders en andere personages in de boeken.

De verhouding tot Sinterklaas

De onderdanige positie van Zwarte Piet ten opzichte van Sinterklaas komt in de tekst nog sterker naar voren dan op de afbeeldingen en prenten. De handelingen die de Zwarte Pieten uitvoeren hebben hier wederom mee te maken, omdat deze voornamelijk voor Sinterklaas uitgevoerd worden. In veel verschillende kinderboeken wordt dan ook duidelijk dat Zwarte Piet Sinterklaas als zijn baas ziet. Een voorbeeld van de onderdanige positie is zichtbaar in het boek *Sint Nicolaas weer in ons land* (1950) waarin de Pieten Sinterklaas' vragen beantwoorden met 'Ja Sinterklaas, zeker Sinterklaas'.¹¹⁵ In *De hulpsinterklaas* (1952) wordt Sinterklaas zelfs letterlijk met 'baas' aangesproken.¹¹⁶ Dat Sinterklaas zijn Zwarte Pieten commandeert komt in de volgende boeken naar voren: *De reis van Sinterklaas* (1991), *Pieterbazen zijn nooit moe* (1978) en *Sint Nicolaas weer in ons land* (1950). De pieten worden in dit laatstgenoemde boek zelfs uitgescholden door Sint: 'Onderweg had hij steeds op zijn knechten gescholden'.¹¹⁷

In *Pieterbazen zijn nooit moe* (1978) wordt continu benadrukt dat Zwarte Pieten dapper en flink moeten zijn. Ze werken maar door, mogen geen fouten maken en hebben nooit rust: 'Pieterbazen zijn nooit moe'.¹¹⁸ De positie van baas-knecht tussen Zwarte Piet en Sint wordt hier erg duidelijk. Het begint zelfs op een minderwaardige positie van Zwarte Pieten ten opzichte van Sinterklaas te lijken als we zien dat een Zwarte Piet aan het huilen gemaakt wordt door Sinterklaas. De Zwarte Piet wordt door hem uitgemaakt voor 'dik' en rent huilend weg in *Groot Sinterklaasboek* (1970).¹¹⁹

¹¹¹ Gebr. Spanjersberg, *Sint Nicolaas weer in ons land* (1950), 27.

¹¹² Henk Figee, *De reis van Sinterklaas* (1991), 11.

¹¹³ Mies Bouhuys, *Pieterbazen zijn nooit moe* (1978).

¹¹⁴ Annet van Battum, *O, die Zwarte Pieten!* (1967), 52.

¹¹⁵ Gebr. Spanjersberg, *Sint Nicolaas weer in ons land* (1950), 27.

¹¹⁶ Jean Dulieu, *De hulpsinterklaas* (1952), 27.

¹¹⁷ Henk Figee, *De reis van Sinterklaas* (1991), 11.

¹¹⁸ Mies Bouhuys, *Pieterbazen zijn nooit moe* (1978).

¹¹⁹ Nelly Kunst, *Groot Sinterklaasboek* (1970), 50.

In sommige andere boeken lijkt Sinterklaas meer een vaderfiguur te zijn voor Zwarte Piet. In *Het boek voor Sinterklaas* (1958) wordt door Sint gezegd dat ‘hij hield van zijn knecht als het licht een der zijnen oogen’.¹²⁰ En in *Het Pietenboek* (1990) noemen de Zwarte Pieten Sinterklaas zelfs hun vader.¹²¹

Opvallend in *Het dagboek van Zwarte Piet* (1989) is dat het boek vanuit het perspectief van Zwarte Piet is geschreven. Hij schrijft hier dat Sinterklaas volgens hem gezien wordt als idool en ‘mensenvriend’, terwijl Zwarte Piet door mensen allerlei dingen verweten wordt. Ook schrijft hij dat hij wordt uitgescholden voor boeman.¹²²

Een uitzondering op de baas-knechtrelatie tussen Sinterklaas en Zwarte Piet wordt tijdelijk zichtbaar in *Toen Sinterklaas met het vliegtuig kwam* (2013). Hier worden de rollen omgedraaid: de Zwarte Pieten komen aan de macht, terwijl Sinterklaas onderdanig is. Zij komen in opstand tegen het beleid van Sinterklaas, maar in het slot van het boek krijgt Sinterklaas de macht weer terug.¹²³

De verhouding tot anderen

De verhouding van Zwarte Piet ten opzichte van Sinterklaas wordt vooral aan de hand van de beschreven handelingen duidelijk. Uit de tekst kan op die manier ook de verhouding van Zwarte Piet ten opzichte van andere personages gehaald worden.

In sommige boeken worden de eigenschappen van Zwarte Piet letterlijk benoemd door de verteller of andere personages. Een voorbeeld hiervan zien we in *O, die Zwarte Pieten!* (1967), waar Zwarte Piet ‘verstrooid, dom en lui’ wordt genoemd door de verteller. Hij zegt dit opvallend genoeg ook over zichzelf.¹²⁴ In *Het boek voor Sinterklaas* (1958) wordt Zwarte Piet juist slim genoemd door de verteller: ‘dat is de kundigheid en ’t glanzend vernuft van den Zwarte Piet, en dat leert hij aan niemand voort’.¹²⁵ In andere kinderboeken worden de eigenschappen van Zwarte Piet niet alleen benoemd door de verteller of personages, maar zien we de verhouding tussen Zwarte Piet en hen terug in hun gedrag. Zo zijn personages bijvoorbeeld bang voor hem en verschuilen ze zich. In *De hulpsinterklaas* (1952) zegt een van de personages over Zwarte Piet: ‘heel erg griezelig. Hij is zo zwart als roet!’.¹²⁶ Ook in *Van Suikergoed en Marsepein* (1960) is een personage bang voor ‘de zwarte man’.¹²⁷

In één van de kinderboeken wordt Zwarte Piet belachelijk gemaakt en als minderwaardig gezien door de andere personages. Dit gebeurt in *Sinterklaas zet zijn schoen* (1965), waar Zwarte Piet uitgelachen wordt en bekogeld wordt met sneeuwballen door andere kinderen (zie figuur 16). Opmerkelijk is dat in de tekst staat dat de meester van de klas hier ook gewoon om mee lacht.¹²⁸ Dit voorbeeld is wel een uitzondering en komt in de andere boeken niet voor.

Zwarte Piet is in de meeste kinderboeken vrolijk en blij, waardoor hij een goede indruk achterlaat bij andere personages in het boek. Er lijkt een positieve relatie te bestaan tussen Zwarte Piet en de andere personages in de kinderboeken. In *Groot Sinterklaasboek* (1960) wordt een voorbeeld zichtbaar: ‘Ik vond het zo fijn dat Sint en Piet er waren’. Hierin wordt nog extra benadrukt dat de kinderen niet bang waren voor Zwarte Piet: ‘Ze was helemaal niet bang van Sinterklaas. En ook niet van Zwarte Piet.’¹²⁹ In *Sinterklaas en de hulpszwartepieten* (1975) willen de kinderen zelfs op Zwarte Piet lijken en zijn ze hier

¹²⁰ Van der Stoep & De Visser, *Het boek voor Sinterklaas* (1958).

¹²¹ Van Dam & Van Dam-Van Goor, *Het Pietenboek* (1990), ?

¹²² Marc de Bel, *Het dagboek van Zwarte Piet*, (1989)

¹²³ Carice van Houten & Anette Marnat, *Toen Sinterklaas met het vliegtuig kwam* (2013).

¹²⁴ Annet van Battum, *O, die Zwarte Pieten!* (1967), 52.

¹²⁵ D. van der Stoep & A. Visser, *Het boek voor Sinterklaas* (1958), 15.

¹²⁶ Jean Dulieu, *De hulpsinterklaas* (1951), 27.

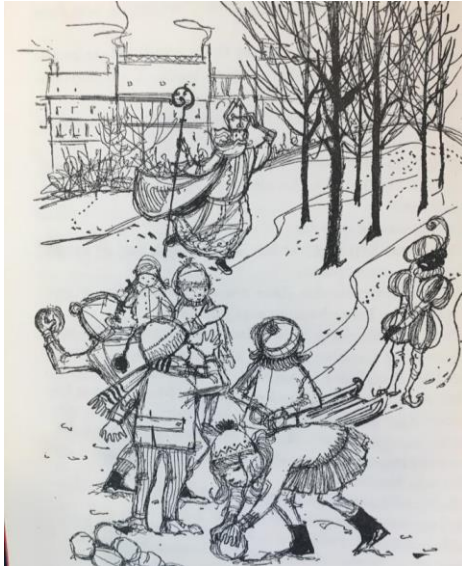
¹²⁷ Swanenberg-Koster & Snelle, *Van Suikergoed en Marsepein* (1960), 21.

¹²⁸ Margreet Bruijn, *Sinterklaas zet zijn schoen* (1965), 39.

¹²⁹ Nelly Kunst, *Groot Sinterklaasboek* (1970), 43.

voortdurend mee bezig.¹³⁰ Dit is eveneens het geval in *Het Pietenboek* (1990), waar de kinderen alles over Zwarte Piet willen weten, ze lijken erg geïnteresseerd in hem.¹³¹

In de kinderboeken voor 1960 lijkt vooral de verteller een mening te hebben over Zwarte Piet, waardoor de verhouding tussen Zwarte Piet en de personages vanuit hem wordt beschreven. In sommige kinderboeken wordt Zwarte Piet beschreven als dom en verstrooid en in andere juist als slim en handig. De verhouding van Zwarte Piet ten opzichte van de verteller en de personages verschilt dus erg.

Figuur 16

De representatie in woord en beeld

Zwarte Piet wordt op verschillende manieren gepresenteerd in kinderboeken uit de periode 1950 tot en met 2013. Verschillende veranderingen in de representatie van Zwarte Piet treden op door de jaren heen.

In de kinderboeken vóór 1960 wordt het uiterlijk van Zwarte Piet erg nauwkeurig afgebeeld. In sommige boeken lijkt hij wel een karikatuur: vooral zijn lippen, ogen en huidskleur worden opmerkelijk groot weergegeven. In de tekst wordt het uiterlijk van Zwarte Piet in de kinderboeken vóór 1960 ook erg vaak beschreven en benoemd door personages en de verteller. Een oorzaak hiervoor zou kunnen zijn dat personages in de boeken vóór 1960 vaak bang voor hem waren. Dit zien we bijvoorbeeld in *De hulpsinterklaas* (1957) en *Van Suikergoed en Marsepein...* (1960). In kinderboeken na 1960 wordt het uiterlijk van Zwarte Piet niet alleen benoemd, maar ook besproken door personages in de kinderboeken. Personages vragen zich bijvoorbeeld af waarom Zwarte Piet zwart is. Soms vergelijken zij Zwarte Pieten daarbij met donkere mensen.

Opvallend is dat het uiterlijk van Zwarte Piet in sommige kinderboeken verandert na 1990. Zwarte Pieten worden niet altijd meer afgebeeld met een page pak aan en hun huidskleur is niet altijd meer zwart of donkerbruin weergegeven. Dit is bijvoorbeeld zichtbaar in *Het Pietenboek* (1990) en *Sinterklaas* (2012), waar sommige Zwarte Pieten Regenboogpieten zijn. Er wordt in deze kinderboeken meer onderscheid gemaakt tussen de Zwarte Pieten, zo zien we oude grijsharige Zwarte Pieten en jonge kinderzwartepieten. Ook wordt benoemd dat ze allemaal een uniek pakje dragen, geen Zwarte Piet is gelijk. Zwarte Piet lijkt daardoor meer een individu te worden, in plaats van één van de zovelen.

¹³⁰ Margeet Bruijn, *Sinterklaas en de hulpzwartepieten* (1975), 99.

¹³¹ Van Dam & Van Dam-Van Goor, *Het Pietenboek* (1990).

In de kinderboeken na 1991 wordt Zwarte Piet geen ‘knecht’ meer genoemd. Hij voert dan ook niet alleen werkgerichte handelingen meer uit. In de kinderboeken na 1989 wordt Zwarte Piet vaker afgebeeld in zijn vrije tijd, wanneer hij leest, speelt of schrijft.

Zijn positie ten opzichte van Sinterklaas lijkt daarmee eveneens te veranderen. In de kinderboeken vóór 1989 is dit vooral een baas-knechtrelatie. Kinderboeken worden na 1989 vaker vanuit het perspectief van Zwarte Piet geschreven. Hij komt meer aan het woord en spreekt vloeiend, in plaats van gebrekkig Nederlands. In één van de boeken komen de Zwarte Pieten zelfs in opstand tegen Sinterklaas.

Afwijking woord en beeld

Woord en beeld kwamen in de meeste kinderboeken overeen. Er zijn een paar enkele afwijkingen gevonden in wat geschreven stond (woord) en wat afgebeeld werd op de prenten (beeld). Zo werd in *Het Pietenboek* het gezicht van Sinterklaas zwart afgebeeld, terwijl deze in de tekst als schoon en wit werd beschreven.¹³² In *De reis van Sinterklaas* wordt in de tekst vermeld dat de Pieten bang waren of lachten, maar op de afbeeldingen en prenten is dit niet te zien. De gezichten van de Zwarte Pieten worden helemaal niet afgebeeld.¹³³

In *Sinterklaas-Kapoentje* wordt het personage Benny in de zak gestopt op de afbeelding. In de tekst staat echter dat hij er helemaal niet in wordt gestopt. Daarbij staat Zwarte Piet hier wel afgebeeld alsof hij het kind hardhandig in de zak stopt, maar in het verhaal gebeurt dit helemaal niet.¹³⁴ Blijkbaar vond de auteur dit wel belangrijk om af te beelden. Ook in *Toen Sinterklaas met het vliegtuig kwam* wordt op de prent iets anders gerepresenteerd als in de tekst. Op de prent staan de Pieten huilend voor Sinterklaas, terwijl in de tekst staat dat zij mopperden tegen hem.¹³⁵ Deze afwijkingen in woord en beeld kunnen de representatie van Zwarte Piet negatief beïnvloeden: hij wordt anders afgebeeld dan dat hij beschreven wordt.

Conclusie en discussie

In de periode 1960 tot en met 2013 zijn verschillende trends en veranderingen ontdekt in de manier waarop Zwarte Piet afgebeeld, beschreven en besproken wordt in de kinderboeken. Deze representatie van Zwarte Piet in kinderboeken is mede verantwoordelijk voor het beeld dat kinderen en ouders hebben van Zwarte Piet.

Het uiterlijk van Zwarte Piet is een veel besproken onderwerp in de kinderboeken en wordt vaak benoemd door de verteller en besproken door de personages. Personages, vaak kinderen, vragen zich af waarom Zwarte Piet zwart is. Kinderen die de boeken lezen, zullen zich dit ook af kunnen vragen. Verwarring over huidskleur en vergelijking van Zwarte Piet met andere donkere mensen kan ontstaan, doordat de huidskleur van Zwarte Piet soms beschreven wordt als ‘roet van de schoorsteen’, terwijl hij in andere boeken ‘van zichzelf’ zwart is. Dit verschil zal voor kinderen niet of weinig uitmaken. De relatie tussen Zwarte Piet en kinderen wordt in de kinderboeken namelijk vooral positief weergegeven. Op sommige afbeeldingen kan hij wat eng overkomen, maar in het verhaal is Zwarte Piet (bijna) altijd lief en goed voor kinderen. Kinderen die het boek lezen zullen dit beeld van Zwarte Piet waarschijnlijk ook hebben en behouden.

Zwarte Pieten voeren vooral werkgerichte handelingen uit voor Sinterklaas, waardoor zij in veel van de kinderboeken gepresenteerd worden als knechten. Op de afbeeldingen worden ze bijvoorbeeld weergegeven in kleine, krappe kamers. In de tekst worden ze door Sint gecommandeerd en noemen ze

¹³² Van Dam & Van Dam-Van Goor, *Het Pietenboek*, 1990, 33.

¹³³ Henk Figee, *De reis van Sinterklaas*, 1991.

¹³⁴ Freddie Langelier, *Sinterklaas-Kapoentje*, 2001.

¹³⁵ Carice van Houten & Anette Marnat, *Toen Sinterklaas met het vliegtuig kwam*, 2013.

hem 'baas' of 'meester'. Kinderen zullen deze relatie tussen Sint en Zwarte Piet ook als baas-knechtrelatie zien, maar ervaren dit niet als iets negatiefs of slechts. Zwarte Pieten worden immers op de meeste afbeeldingen blij en vrolijk afgebeeld en dat is wat kinderen zien. De entertainende handelingen, die de Zwarte Pieten uitvoeren, zien de kinderen waarschijnlijk sneller als 'spelen' dan als 'werk'. Zwarte Piet wordt dus door kinderen niet vergeleken met een 'slaaf' van Sinterklaas en associaties met hem zijn meestal positief, ondanks zijn positie ten opzichte van Sinterklaas.

Bibliografie

Primaire literatuur:

- Battum van, A. *O, die Zwarte Pieten!*, 1967.
- Bel, de M. *Het dagboek van Zwarte Piet*, 1989.
- Bouhuys, M. *Pieterbazen zijn nooit moe*, 1978.
- Bruijn, M. *Sinterklaas zet zijn schoen*, 1965.
- Bruijn, M. *Sinterklaas en de hulpzwartepieten*, 1975.
- Dam, van A. & Dam, van A. *Het Pietenboek*, 1990.
- Dematons, C. *Sinterklaas*, 2012.
- Dulieu, J. *De hulpsinterklaas*, 1952.
- Eiselin, J. & Linden van der, M. *Derde schoorsteen rechts*, 2008.
- Figee, H. *De reis van Sinterklaas*, 2001.
- Houten, van C. & Marnat, A. *Toen Sinterklaas met het vliegtuig kwam*, 2012.
- Kunst, N. *Groot Sinterklaasboek*, 1970(?).
- Langelier, F. *Sinterklaas-Kapoentje*, 2001.
- Mens, J. *Het feest van Sinterklaas*, 1957.
- Spanjersberg, Gebr., Importhuis. *Sint Nicolaas weer in ons land!*, 1950 (?).
- Stoep, van der D. & Visser, A. *Het boek voor Sinterklaas*, 1958.
- Swanenberg-Koster, A.A., & Snelle, G. *Van Suikergoed en Marsepein...*, 1960(?).
- Verschuren, I. *Daar wordt aan de deur geklopt*, 2000.
- Vriens, J. & Stam, D. *Dag, Sinterklaasje*, 1983.

Secundaire literatuur:

- Bal, M. G. 'Zwarte Piet's *Bal Masqué*'. In: Hellemans, B (ed.). *Denken over cultuur: Een introductie voor geesteswetenschappen*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2003, pp. 225 – 255.
- Boer-Dirks, E. 'Nieuw licht op Zwarte Piet. Een kunsthistorisch antwoord op de vraag naar de herkomst van Zwarte Piet', *Volkskundig Bulletin. Tijdschrift voor Nederlandse cultuurwetenschap* 19. Uitgave van het Meertens Instituut, (1993): 1-35.
- Booy, F. *Op zoek naar Zwarte Piet. Een speurtocht naar de herkomst, de ontwikkeling en de betekenis van de dienaar van Sinterklaas*. Eindhoven: Stochting Sint Nicolaas Comité, 2003.

- Boven, E. & Dorleijn, G. *Literair mechaniek. Inleiding tot de analyse van verhalen en gedichten*. Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2015.
- Ghesquire, R. *Van Nicolaas van Myra tot Sinterklaas: de kracht van een verhaal*. Amersfoort: Acco, 1989.
- Ghesquiere, R., Joosen, V., Lierop van H. & Debrauwer. *Een land van waan en wijs: geschiedenis van de Nederlandse jeugdliteratuur*. Amsterdam: Uitgeverij Atlas, 2014.
- Helsloot, J.I.A. 'De ambivalente boodschap van de eerste 'Zwarte Piet''. *De kleine Olympus. Over enkele figuren uit de alledaagse mythologie*. Eveline Doelman en John Helsloot (red.). Amsterdam: KNAW Press (2008): 93-117.
- Helsloot, J.I.A. 'De strijd om Zwarte Piet'. *Veranderingen van het alledaagse 1950-2000*, Hoving, I.A. & H.T. Dibbitts & M. Schrover (ed.). Den Haag: Sdu, 2005, pp. 249-271.
- Helsloot, J.I.A. 'Is Zwarte Piet uit te leggen?'. *Sinterklaas verklaard*. W. Koops, M. Pieper en E. Boer (ed.). Amsterdam: SWP, 2009, 76-85.
- Het Meertens Instituut, "Vragen over Zwarte Piet", geraadpleegd op 12 februari 2019, <http://www.meertens.knaw.nl/cms/nl/onderzoek/faq/145825-vragen-over-zwarte-piet>
- Koning, Elisabeth. 'Zwarte Piet, een blackfacepersonage. Een eeuw aan blackfacevermaak in Nederland.' *Tijdschrift voor Geschiedenis* 131, nr. 4, 2018, 551 – 575.
- Kwant, A. *Geraakt door prentenboeken. Effecten van het gebruik van prentenboeken op de sociaal – emotionele ontwikkeling van kleuters*. PhD diss., Delft: Eburon, 2011.
- Mesman, J., S. Janssen & L. Van Rosmalen. 'Black Pete through the Eyes of Dutch Children'. *PloS ONE*: 11, nr. 6, (2016): 1 – 14.
- Nap, H., I. Van der Zande, E. Kramer et al. 'Onder de huid van Zwarte Piet. (Schrik)figuren rond het Sint – Nicolaasfeest in de negentiende eeuw' in *De Moderne Tijd: De Lage Landen, 1780 – 1940* 2, nr. 2, 2018, 161 – 186.
- Stipriaan, A. van. *Een cultuurhistorisch perspectief op Zwarte Piet. Repliek voor de Raad van State op de argumenten van Het pietengilde over de Pieten-kwestie in de Amsterdamse Sinterklaasintocht en de eerdere uitspraak van de rechtbank daarover*. Rotterdam: NiNsee, 2018.

Colofon

Auteur: Nienke Schuiling en Cleo Vermuyen
Titel: De representatie van Zwarte Piet in kinderboeken (1850-2013)
Een uitgave van: Wetenschapswinkel Taal, Cultuur & Communicatie
Rijksuniversiteit Groningen
Begeleiding: Dr. S. van Voorst
In opdracht van: Kinderboekenhuis Winsum
Verkoopprijs: €12,50
Uitgave: Juli 2019

Contact

Wetenschapswinkel Taal, Cultuur & Communicatie
Postbus 716
9700 AS Groningen
tawi@rug.nl
@ScienceShopsRug

English summary

The Dutch fictional character ‘Black Pete’, part of a Dutch children’s tradition (Saint Nicholas - celebrated on December 5th), has been subject to a yearly recurring debate in The Netherlands. The discussion focusses on the possible racist characteristics of Black Pete and the necessity for some civil society groups to change this. Both sides of the debate (roughly divided between progressive antiracists and conservative traditionalists) use historical arguments to claim the truth, but both with very little academic reasoning.

This research examines the representation of Black Pete in children’s books from 1850 to 2013. Cleo Vermuyen and Nienke Schuiling, both students of Dutch Language and Culture, selected 40 books to analyse the behavior and looks of Black Pete and the relation of the character to Saint Nicholas and the children.

In conclusion, we can draw a line in the way Black Pete is portrayed. In the older books, Black Pete is above all the indispensable helper of Saint Nicholas. In the books that follow, especially those who were published after the 1950’s, he becomes his own person and develops a friendlier relationship towards Saint Nicholas and other characters. From the 1990’s onwards, Black Pete’s master-helper relation with Saint Nicholas disappears, and the character focusses more on his personal life.